

Det Syvende Capitel.

Om Riberhuus Amt.

Grændser. (656) Dette Amt er omtrent af 20 Miles Længde, og grændser mod Norden til Lundenæs Amt, mod Vesten til Vesterhavet, mod Østen til Koldinghuus Amt og endeel af Haderslev-Amt, mod Synden til Tønder-Amt og indtil imod Tønder Bye. Altsaa ligger Riberhuus Amt deels norden Skodborg-Aae eller Konge-Aaen i Nørre-Jylland, deels synden for samme Aae eller Konge-Aaen i Nørre-Jylland, deels synden for samme Aae i Synder-Jylland, som nu kaldes det Slesvigske Hertugdom. Den Deel af Synder-Jylland, som er matriculeret til Riberhuus-Amt, og svarer under Amtstuen i Ribe, er ingen heele Herreder, men alene visse Stykker af adskillige omliggende Herreder, Birker, og saa kaldede Læne, saasom, Møgeltønder Herred og Birk, Loeherred og deri Ballum Birk, Loe-Birk, Amrum og Vesterlands-Føørs Birk, af Gramherred og Birk af Lystrup Birk, af Nør-Rangstrup Herred og Birk, af Tønder Herred og Birk, af Frøsherred, af Kalslundherred. Men af Nørre-Jylland hører til dette Amt disse fire Herreder: Giørdingherred, Maltherred, Skadsherred, og Vesterherred. Stiftbefalingsmanden over Ribe Stift er tillige Amtmand over Riberhuus Amt. Amtstuen, som Jordegodset sorterer under, holdes i Ribe. Det contribuerende Hartkorn i dette Amt udgiør 9840 Tønder, foruden det frie Hartkorn til Herregaarde og Prestegaarde. (657) Grunden og Eiendomen udi dette Amt, baade paa den Synder- og Nørre-Jydske Side er mesten overalt temmelig god og frugtbar. Og siden Amtet har sin Lægde langs Havet, falder her paa denne Strekning en god Deel Enge og Marsk-Land imellem og uden for Geesten eller det høie Land.

Giørding-Herred. I Giørdingherred og snart overalt ved Strandsiden ligger Landet nedrigt, men paa de fleste Steder har Naturen selv anlagt en Vold og Formuur for Havets jevnlige og alt for hastige Oversvømmelse, kaldet Ovren, hvilket Vandet ei kan overstige uden ved usædvanlig og meget høi Flod. Uden for Ovren ved Havet, som er en temmelig Strekning, groer det kraftigste Græs, kaldet Sodder, som har sin Fedme af Hav-Vandets idelige Overskyllelse og paafølgende hastige Afløb ved daglig Ebbe og Flod med Vestenvind. Naar sterk Storm og Flod tillige indfalder, kan vel Havet undertiden med saadan Hast og Heftighed overstige Ovren, at Kornet i Negen, ja endog Heste og Creature, kan bortskylles. Det verste er, at Havet jevnlig tager et Stykke Land bort efter det andet uden for Ovren, og kommer den temmelig nær. Oversvømmelserne skee ved paakommende Vestenvinde mest i nye og fuld Maane paa de Tider om Aaret, naar Jevndøgn indfalder. Gamle Folk sige, at Synderhoe og Fanø skal fordum have været Landfaste med Darum, Vilslev og Faarup Sogne, alene med en liden Rende eller smal Veile imellem, nu er det et Hav-Dyb imellem af to Miles Distance. Man seer kiendelige Spor, at e stor Deel af Marsk-Engene fordum have været under Ploven, men nu var det umuligere at pløie det formedelst Havets idelige Overskyllelse, med mindre alle Lods-Eierne bleve eenige at udskiære Engene uden for Ovren tilig paa Foraaret, saasnart Flod-Tiden var forbi, og belegge Grunden med Grøn-Torv ganske skraa ud mod Havet, at den kunde groe sammen om Sommeren, eller og tække den med Halm paa Skraas

ned mod Havet, ligesom (658) Digerne i Marsken; thi da skulde Havet mere tillegge end borttage, og ei bruge saa stor Magt til at indbryde og oversvømme Landet. Endskiønt Vesterhavet ved de idelige Overskyllelser beforder Egnens Frugtbarhed, forvolde dog dets skarpe og kolde Dunster Beboerne stor Uleilighed for deres Træer og Vexter, som her ikke ret vel vil lykkes. Fra disse Egne udgaaer aarlig en god Deel unge Karle og Piger til Marsklandene og Holsten for at fortjene noget, hvilket hver den Nytte, at de lære og føre med sig tilbage et og andet nyttigt Handgreb i Landvæsenet og Oeconomien, saasom at opgrøfte og inddige deres nedrige Marker, at bygge med Grundmuur i steden for Bindingsverk og Leervegge, hvilket her paa syndre og vestre Kanten nu meget bruges, og hvortil de har indrettet adskillige Tegl-Ovne.

Maltherred. Maltherred ligger tildeels i Hede-Egn, men har dog paa sine Steder meget gode Eiendome og formuende Bønder. Hede-Egnen her i Amtet har det fortrin frem for de saa kaldede fede Egne, at den har renere Korn, hvidere Brød, bedre Vand, god Melk og Smør, og i Steden for Skove skønne Tørv i Overflødighed til Ildebrand.

Skadsherred. Skadsherred bestaaer vel og af Hede-Egn, dog ei af det skarpe Slags; thi hvorvel Jorden paa endeel Steder falder noget sandig, er den dog blandet med graa Ager-Muld, hvilken, ligesom den er meer eller mindre sort, er mere eller mindre frugtbar. Agerlandet i Almindelighed er af den Beskaffenhed, at om det henlaae imellem 20 og 40 Aar, vilde det næsten over alt blive begroet med Lyng. Paa nogle Steder er Jorden lidet Leerblandet. Men paa et og andet Sted falder Marsk, og kunde blive meget mere, om nogen fandtes, som havde Lyst, Indsigt og Evne at foretage Inddigning af Havet. Jordsmonen, i Henseende til sine Skikker og Laug, saavel Hede som Ager, har almindeligen først et Qvarteer (meer eller mindre) af bemelte graa Muld, dernæst et haardt Laug, som man kalder Ahl, der gjerne er $\frac{1}{4}$ Alen tyk, mere eller mindre, (659) og naar Ahlen er giennembrekket, forekommer siden intet uden enten Leer eller mest bare Sand, og til største Deelen Gulv-Sand, sammesteds haardere sammenpakket og blandet med smaat Grus, hvilket og haver sine adskillige Strata af finere og grovere, lysere og blegere, hvidt rødt og guult Sand, og vedvarer lige til man kommer til Vand-Aarerne, som overalt formedelst de mange Aar og Bekke treffes og vise sig altid i et laug grovt og graat Hav-Sand, eftersom man ved Jordborer, Bryndkastninger og af Vand henskaarne store Banker erfarer. Merkeligt er det, at der ingensteds, saasnart man har sluppet den øverste Muld og er kommen igiennem Ahlen, findes Jord eller Muld. Ahlen bestaaer stundom af hartpakket fint Sand, stundom af Smaa-Steen og Gruus blant Sandet og stundom større Steene som Broesteene, stundom og de fleste Gange af en sort eller sorterød Jernhaltig Jord-Art blandet med Gruus og Steen. Denne Ahl eller tykke Skorpe er saa haard og digt, at intet Vand eller Væske kan trænge derigennem, og har saa meget større Indflydning paa Jordens mere eller mindre Frugtbarhed, som den ligger høit eller dybt i Jorden til og som Aarets tid er mere og mindre enten vaad eller tør til. Under denne Ahl have de vilde Dyr, Ræve, og Brokke, deres Huler, som i de beste hvælvede Boliger. Mergel eller Jordmarv vide Bønderne i dette Herred endnu intet af, men de vil kanskee inden en Snes Aar blive ligesaa almindelig her som andensteds i Landet, hvor den bruges til Jordens store og snart utrolige Forbedring. Sæden, som her falder, er Byg, Boghvede, og fornemlig meget reen og god Rug. Havre faaes her ei af Betydenhed, eller til Udførsel. Jorden pløies in Septembri eller tilig i Foraaret, som kaldes at Fælle. Giødningen, som udages i Martio, forøges ved Skuer, det er, tynde Tørv, som bestaaer af Lyng og Mos og saa meget Sand og brun Jord som udfordres for at faae Rødderne med, disse legges i og ved Gaarden for (660) at overkiøres og trædes smaa af Creaturene, som kaldes at samle til Trek. Naar det er vel smaat traadt og ligesom æltet til en Dynd, legges det Laugviis paa Mødingen. Jo mere Trek, so flittigere Avlsmand. Somme

formere Giødningen ved Aske, som brændes af Tørv. Dog bruges Asken mest for sig selv til den skarpeste Jord og opbrudt Hede. Naar Giøden er udført, spredet og nedpløiet, saaes Agern først in Majo med Byg. Sidst i Septembri saaes den med Rug, hvilken Kierv kaldes anden Kierv, tredje Aar eller anden Sæd atter Rug, som kaldes anden Kierv, tredje Aar eller fjerde Sæd Boghvede som saaes sidst in Majo, fjerde Aar femte Sæd igien Rug, som kaldes tredje Kierv eller Boghvede-Rug, derefter hviler Jorden 3 á 5 Aar. En Tønde Bygsæd behøver 10 til 1200 Qvadrat-Alne. De øvrige Slags Kornes Forhold til Byget er omtrent saadan, at hvor kan saaes 11 Tønder Rug, 9 Tønder Boghvede, 22 Tønder Havre. Rugen, som er den vissete Sæd og sielden feiler, giver 3 til 4 Fold, Byget 4 til 5 Fold, Boghveden 5 til 7 Fold og undertiden langt mere, men den er mange Farligheder underkastet af Regn og Kuld. Byg groer vanskelig i sandig Jord, hvorover nogle aflegge Bygsæden, og derimod i ugiødet Jord første Aar saa Boghvede, som ved sine store Rødder gjør Jorden møør og mere beqvem til Rugsæd. Ageren giødes derpaa i Septembri, saaes strax med Rug, og siden handles som før er meldt. Nogle saa have begyndt med Plove uden Hiul, som drages lige saa let af to Heste, som de sædvanlige af fire, men da paa de fleste Steder findes Broesteene paa Ageren, blive de fleste ved den gamle Maade. Naar efter adskillige Aar tages et Middel-Tal, modnes Vinter-Rug i 316 Dage, Byg 102 Boghvede 115 og Havre 119 Dage. Rug, Havre og Boghvede høstets med Lee, Byget skiæres mest med Segel Rug, Havre og Byg, bindes strax efter Leen i Nege, (661) sættes sammen paa Ager-Rygen, og efter 8 á 10 Dages Veiring bindes i Kierve og indages. Boghveden, som tøres vanskeligere, bliver liggende ubunden og sammenrives i smaa Hobe. Det Ukrud, som gjør mest Skade i Sæden, er *Sinapis arvensis* Inc. Giær som har størst magt i Boghveden, er ellers et behageligt Foder for Creaturene. Klinte voxer ei i hele Herredet, og de gule Urter *Chrysanthemum Segetum* alene paa et par Steder. Kornet sælges til Ølænderne paa Fanø, til Kiøbmændene i Ribe, men mest til Kiøbmændene i Varde, som modtage det i Hierting, hvorfra det udskibes. Af Byg og Boghvede udføres lidet eller intet. Geest-Enge, det er Enge hvor salt Vand ei kommer, falde her temmelig gode ved de mange Bekke og Aar, og kunde blive dobbelt saa gode, om de bleve ret behandlede, men Bonden legger heller dobbelt Arbeid paa et Stykke skarp Jord at gjøre til Kornland, end at forbedre sin Eng, ei betænkende, at Eng er Agerens Moder. Den almindelige Maade at fodre Creature paa om Vinteren, er først med Byghalm en 14 Dags Tid, siden til Juul med Rughaml, begge Deelee halv-torskne, efter Juul med Høe og 1 á 2 Gift aftorsken Halm, de saaes stedse 5 Gift om Dagen. Staldstudene fra Herregaardene sælges til Hertugdømmene Slesvig og Holsten og drive af Landet sidst i April. Af Stutterier holdes her ingen. Af Bier haves paa somme Steder i temmelig Mængde. Brændselen bestaer, dels af Tørv eller den øverste Jordskorpe, som skiæres 3 Tommer tykke, 18 Tommer lange, og 11 Tommer brede, med Lyng og Mos, dels af Klyne, som graves under Jorden, naar en heel eller halv Alen først er aften. Hvor Moserne ere dybe, graves 10 til 24 Klyner dybt, indtil man ei kan komme længer for Sand og Kildeveld. Klynen bestaer af udgaaende Vegetabilia, hvis Rødder og Trevler sees endog i det nederste Laug, blandet med en jernhaltig Jord. Af Lynen brændes (662) gode Kul, som det eneste Slags Smedene her bruge. Af denne Klyne-Tørv sælges aarlig for nogle 1000 Rdlr. til Fanøerne, som udføre en god Deel deraf til Sild, Rømø, Før, og Marsklandene. For et Bondelæs af 300 Stykker, hver 3 Tommer tyk, 6 Tommer lang og 10 bred, gives 3 á 4 Mark, naar den sælgende fører dem til Tiereborg Strand, hvor de ved Raaberg-Huset udskibes. Paa nogle Steder graves et Slags Lyse-Klyne, som ere hvidagtige, og, medens de er vaade, fedtge som Talg af føle paa. Disse bruge Bønderne for Lampe, de legge et Stykke efter det andet paa Skorsteenen, som brænder bestandig med Lue og oplyser hele Stuen. Fyrtræet, som findes i denne Klyn-Jord, skilles i smale Stykker, tændes og bruges for Lys til at gaae om med i Huset. De beste til at brænde af disse Klyner ere de hvideste, de ere meget tette

som Tynder. Der findes i dem store Stykker Kul, som viser, at Skoven forud har været afbrændt. Dette Slags Moser ere ei nær saa dybe som andre Klyn-Moser. Bøndernes Bygninger ere temmelig gode, mest af Eeg, men Leer-Vegge, deels med Halm, deels med Lyng tækkede, hvilket sidste nogle nylig har lært at oplegge uden Syening, som giver et nettere og tettere Tag. Nogle kløve store Steene til Fodstykker i Husene.

Vester-Herred. I Vesterherred ere alle de Sogne, som ligge næst Havet, Hoe, Osbye, Aale, Henne og Lønne, besværede med Sandflugt, og findes her store Strekninger af Sand-Klinter, hvilket ved sterk Vesten-Storm ofte flytte sig og forderve Indbyggernes Ager og Eng. De have derfor ikke stor Avling, men det, de have, er overmaade godt, eftersom der Mærsk-Grund, hvorfor og en Skieppe Hartkorn i disse Egne betales saa dyrt som en Tønde i de andre Sogne, thi en stor Deel farer aarlig i Hollandsk Tieneste. Disse 5 Sogne give ingen Land-Soldater, men høre til Søe-Limiterne, og deres unge Mandskab (663) vorder aarlig af Søe-Sessionen enroullerede, men i Freds-Tid have de Tilladelse at svare i fremmed Tieneste. I de øvrige Sogne, som ikke ligge Havet saa nær, er Jorden af samme Beskaffenhed, som i Skadsherred. Indbyggerne have skikkelige Korn-Marker, i sæt til Rug, og endskiønt det er Hedeland, er Jorden dog ikke saa skarp og mager, som længer øster paa og midt i Landet, en Jorden er her mere lav og fugtig, haver mere Eng og bedre Græsning, hvorfor her falde bedre og tungere Creature og Heste, end midt i Landet. Næring-Midlerne i disse Sogne, er Korn, Qvæg, Heste, Smør, Uld og Flesk. Bønderne have store Svin, som de slagte i Høst, og Flesket bliver mest udskibet til Hamborg, hvorved Bonden er i lovlig god Stand.

I heele Riberhuus Amt er nu omstunder ingen Skove, naar man undtager de faa, som findes ved Kiergaard, Estrup og Synderskov og nogle Lunde af smaa Eeg og Bever-Ask ved Øse, Halstrup og Grimstrup. Men man finder overalt tydelige Kiendetegn til, at her forud har været store og mægtige Skove. Ved Havsiden findes i Jorden hele og store Træer, Eeg og Hessel, henvendte med Toppen imod Østen, hvoraf nogle ved Opgravningen have været saa friske og gode, at de ere brugte til Huus-Stolper. Vesten for Darum, Vilslev og Farup Sogne, skal paa en lang Strekning, hvor nu Havet gaaer, været en stor Skov, kaldet Skogum Skov, hvilket Navn endnu tillegges et vist Sted ved Havsiden. Bedre op i Landet og i Hede-Egnen findes i Moserne mest Gran- og Fyr-Træer, foruden at der endnu tillegges et vist Sted ved Havsiden. Bedre op i Landet og i Hede-Egnen findes Moserne mest Gran- og Fyr-Træer, foruden at der endnu hist og her sees Buske af Eeg, Birk og Bever-Ask, saavelsom saadanne Planter, der ellers ikke findes uden i Skovene. Af Mineraler eller Farve-Jorde findes uden i Skovene. Af Mineraler eller Farve-Jorde findes, saavidt endnu er opdaget, intet i dette Amt, med mindre man vil hidføre den jernhaltige Jordart, som haves i Klyn-Moserne udi Skadsherred, og de rustige Jern-Steene af dunkel-brun og okkeagtig Farve, som opgraves i Vilslev og Farup Sogne og kanske (664) fleresteds, og af nogle bruges til Steengierder, hvilke Jernsteene formodentlig ere beslegtede med det Norske og Svenske Myre- Jern, men formedelst Mangel paa Ildebrændsel ikke kan betale en Fabriks Anlegning. Vesterhavet giver Rav eller Bernsteen af sig, hvoraf findes temmelig Mængde under Fanø og langs med Søekusterne. Man har seet et Stykke, af et Kruses Størelse, skjønt og klart. I Vesterherred bortleies Ravs-Samlingen af Strand-Forpagterne til næste Beboere ved Havet, som samle det naar Vinden blæser af Østen og Vandet gaaer langt fra Landet, hvorfor de give aarlig 50 Rdlr. En Liebhaber kunde og her hos Strandkanten finde mange Curiosa og utallige Forandringer iblant Millioner Smaa-Steene som ligge ved Havet, saavelsom Snekker og Musselskaller. Leer til at brænde Tegl af findes paa adskillige Steder i Amtet, hvortil adskillige Teglovne er indrettede, men mest smaa og til eget Brug. Af Bierge eller betydelige Høie findes ingen i Amtet, undtagen en meget stor og høi Klint eller Sandbakke ved Havet i

Vesterherred, kaldet Blaabiø af den blaa Skiaer det giver lang fra, som kan sees over to Mile ind i Landet, er i en Kiæde af lutter Klinger og Sandbierge, der paa den Kant formerer som en Vold for Havet, at det der ikke kan indbryde. I Skadsherred falder ingen ferske Søer, og i de andre ingen af Betydning, undtagen den store Fil-Sø i Vesterherred, som holdes for 5 Mile i Omkreds, hvorudi fiskes Giedder, Aborrer, Aal, og en Mængde Brasen. Af Strømme eller Aar ere i sær disse fire her i Amtet merkværdige: (1) Nedbs-Aae, som løber forbi og igiennem Ribe. (2) Skotborg-Aae eller Kong-Aaen, som gjør Grændse imellem Nørre- og Synder-Jylland. (3) Sneum-Aae, som imellem Tiøborg og Darum falder i Fiorden. (4) Varde-Aae, som vesten Visselberg og Jandrup falde i Fiorden. Om disse Aar er at merke, at de, ligesom andre Aar og Bekke, have (665) adskillige Navne efter de Byer og Steder, de løbe forbi. De tvende sidste indgrændse Skadsherred, den første paa synder og den sidste paa nørre Side. Udi disse Aar fanges Giedder, Aborrer, Skaller, Snibler, Stallinger, Aal, og i nogle af dem Lax, men de ere nu ikke nær saa fiskerige som i forige Tider, efterdi Aa-Mundene aarlig mere og mere tilstoppes. Af Salt-Vands Fisk, falder under Øerne i Vesterhavet og ved Stranden i Vesterherred en Mængde af Torsk, Kabillov, Flyndre, Skaller, Tunger, store Hvillinger, Rokkefisk, Langer, Hummere, Taske-Krabber, og flere Sorter. Bønderne i disse Egne ere gemeenligen skikkelige, ædrue, fredelige, og duelige Folk. Deres Tilstand har paa en 30 Aars Tid meget fornedret sig; thi Eierne ere gemeenligen skikkelige, ædrue, fredelige, og duelige Folk. Deres Tilstand har paa en 30 Aars Tid meget forbedret sig; thi Eierne have deels selv været nærværende, deels ladet sig nøie med taalelige Fæster, skaanet dem i Extra-Arbeid, givet dem Dilation i rette Tid, og gierne conserveret Børnene ved Stederne efter Forældrene, saa at Bøndergaardene i denne Egn, men Herskabernes Tilladelse, ere blevne som en Art af smaa Stamhuse, som altid efter Faderens Disposition bliver hos en af Børnene, hvilken han holder best skikket dertil, enten Søn eller Dotter, til Understyttelse for de andre Sydskenne, hvorved Forældrene og betinge sig en Aftægt paa Alderdomen. De andre Børn faae noget vist i Penge, som imod nogen aarlig Villighed bliver staaende hos den som beholder Gaarden, og Døttrene faae derforuden en Seng, en Kiste, med videre. Førre saadan Disposition giøres, levere Børnene til Forældrene den Løn, de andensteds fortjene, men siden beholder hver sin Fortieneste. Landgilden af Hovfrie Gods kan regnes aarlig for 2 á 3 Rdlr. af en Tønde Hartkorn, mere eller mindre, ligesom Kornet giælder til, og betales til Martini i Rug, Byg og Penge. Paa nogle Steder gives Smør, Æg, og Høns. Af Hov-Gods gives almindelig 9 Mark af en Tønde Hartkorn, 3 á 4 Tønder Hartkorn udgjør en Plovs-Hoverie eller, som de kalde det, Halvgaards-Hove. Bondens (666) Vinter-Arbeid bestaaer i at terske og rygte Creature. Om Aftenen spinde Qvindfolkene, Karlene karde, gjøre Bikuber, Løbe eller Halmkurve, Puder til Hesttøi, snøe Gime, men videre, nogle binde Strømper, men ikkun til eget Brug. De æde almindelig 6 Gange om Dagen, (1) Frokost, et Smørebrød, (2) Dævre, Velling, eller Melk og Brød, (3) Mellem-Mad, er Smørebrød, (4) Unnen eller Middagsmad, Velling og Fiisk eller Kaal og Kiød, (5) Mellem-Mad, Smørebrød, (6) Nadvere, Grød og Smørebrød. Til Brylløper bruge de 5 á 6 Retter, nemlig, Kiødsuppe, Flekseborste med Lang Kaal, Bergfisk eller fersk Fisk, Høns-Faare- eller Oxe-Steeg, Grød eller Ægmelk med Hvedebrød i, og de Velhavende endda en Svidske-Terte eller Vafler, Giæsterne forære til Brudehuset Høns, Æg, Smør, men de Formuende hver en Fleskeborste. Til Trolovelser bruge de Smørebrød og Øllebrød. Til Barseler Kiødsuppe, Fisk, Grød med Mød paa. Luften er paa denne Landets vester Kant saa sund, som nogensteds i Danmark, hvilket tilskrives de idelige Vinde fra Vesterhavet, hvorved Luften holdes reen for skadelige Dunster. Disse Vinde føre og om Vinteren mere Tøe end Frost og Sne, falder her i Egnen saa tidt, at man sielden kan betjene sig af Slæde. Den frie Luft, saavel som Almuens gode Føde og ædruelige Levnet gjør, at man sielden her veed saa meget af grasserende Sygdome at sige, som andensteds.

Undertiden yttre sig Kold-Febere, som de gierne bringe med sig fra Marsklandene, men sielden saa slemme som bedre ind i Landet. Den meste gængse Svaghed er Forkølelse, som de kalde Betændelse, hvilken gemeenlig cures med Aareladen og Svededrik. De gaae her den meste Tid barfodede, og i Høeslæts-Tiiden maae de holde længe ud i de vaade Enge, hvilket gjør, at Qvindekønnet ere flere Svagheder underkastede end Mandfolkene, som dog og ofte klage over svage Øien, hvilket (667) formodentlig kommer af den sterke Klyne-Ild og Lys, som de om Aftenen sidde hos og derimellem løbe ud i Kulden til deres Creature. Man tæller her i Egnen sielden flere Døde end Fødde, og Folk opnaar gemeenligen en god Alder. De tre Herreder, Giørding-Malt og Skads-Herreder, have én Herredsfoged, og eet Herreds-Ting, som holdes i Veirup Sogn om Tiirsdagen, men Fanø Birke-Ting om Fredagen. Vester Herreds-Ting holdes om Fredagen af Byefogeden og Byeskriveren i Varde, som tillige ere Herredsfoged og Herredsskriver i dette Herred. For dette Herred strande undertiden Skibe, fra Refshørn og nær ad med Stranden, som kaldes Vesterside, og tilhører Kongen, men Strand-Rettigheden forpagtes bort. I gamle Dage var Vesterherred og Varde en Kongelig Forlæning, som til en fornem Adelsmand bortforlænedes med Sandtolden, Strandvrag og Konge-Skatten. Udi Riberhuus Amt ere tvende Kiøbsteder, Ribe og Varde, af hvilke den første forhen er og den anden siden bliver beskreven.

De Deel af Synder-Jylland, som høre til Riberhuus Amt.

I Riberhus Birk

1. Domkirkens eller Vor Frue Sogn i Ribe Kiøbsted. Dertil hører uden for Byen, Ladegaarden (*) og Telggarden.
2. Sortebrødre eller St. Catharinæ Sogn i Ribe. Dertil hører uden for Byen, Tved Bye, Tange Bye.

II Møgeltønder Birk og Herred.

1. Møgeltønder Sogn (a). Møgeltønder Bye. Bønderbye. Toehale Bye. Gallehuse. Brinke Gaard. Pokenbolle Gaard. (668) Markhede Gaard. Skakkenborg Hovedgaard. Vedaæ. Roigaaard. Spydsholm. Emerlykke. Sudsrakken. Gudsfelt. Gudkoks, Feldsverre. Stikhusene. Vester Anflod. Vesterfelt. Briersmark. Casten Hansens Gaard. Soidams to Gaarde. Beiøxens Mark. Boes Mark. Lindskov Mølle. Daler Mølle. Brink Ladegaard. Bodsbølle Ladegaard. Ballum Bye. Skallebeks Mølle.
2. Daler Sogn (b). Daler Bye. Østerbye. Halvdelen af Gierup Bye. (669)

III Ballum Birk i Loeherred.

1. Ballum Sogn (c). Vesterende Bye. Østerende Bye. Mølbye. Kringelum Bye. Bysted et enligt Huus Harknag. Husum. Bodsbøl. Bundtie Bye. Reisbye. (670)
2. Meolden Sogn (d). Meolden Bye. Ottersbøl Bye. Forballum Bye. Hynbiereg to Gaarde.
3. Rømø Sogn (e) Synderlandet bestaaer af: Kirkebye. Tagholm. Øster- og Vester-Hede. Vraa. Østerbye. Mølbye (671) Synderbye. Vestergaarde. Havnen hvor Overfarten et til Ballum. Nørlandet: Jyver. Toftum. Vildinmark. Nør Tvismark. Tvismark. Kongsmark.

IV Loe-Herred.

1. Døstrup Sogn (f). Døstrup Bye. Lovrup Bye. Drengsted Bye. Vinum Bye. Nør-Volm Bye. Overbye. Tevring Bye.
2. Randrup Sogn (g). Randrup Bye. Lunde Bye.
3. Visbye Sogn (h). Visbye. Nørbye. Møllerup Bye. (672) Gamelbye. Trøiborg Hovedgaard. Af Gierup Bye den halve Deel.
4. Af Brede Sogn hører til Riber-Amt: Brede Bye. Borre Bye. Asp Bye. Boesholm. Harritz Bye. Synder-Volm Bye. Aprerup Bye.

V Amrom og Vesterlands Føørs Birk i Loeherred.

1. St. Clemens Sogn paa Amrom (i). Nebel. Syderdorp. Nørdorp.
2. Af St. Johannis Sogn paa Føør. Nebelum Bye. Gotting Bye. Borgsum Bye. Vidsum Bye. De øvrige Byer og Kirker høre under Tønder-Amt tillige med S. Nicolai Sogn der paa Landet.
3. St. Laurentii Sogn paa Føør. Sydrende. Olsom. Klintum. Toftum. Yttersum. Duntzum. Hedehusum.

VI Tørring Læn i Hvidingherred, deraf høre til Riber-amt.

1. Til Vor Frue Sogn i Ribe. Øster-Vedsted Bye. (673)
2. Af Vester-Vedsted Sogn (k). Vester-Vedsted Bye. Synder-Farup. Underbierum.
3. Af Hviding Sogn (l). Hviding Bye. Raahede Bye.
4. Af Skierbek Sogn. Skierbek Bye. Giesing Bye. Hunsted Bye. Mosebøl. Mithusom. Allerup Bye. Vestergase Bye. Østergaase Bye.
5. Af Brøns Sogn (m). Vester-Obling Bye. Havervad. Syndernæs Bye. Astrup Bye.
6. Af Arild Sogn. Honing Bye. (674)
7. Af Spandet Sogn (n). Spandet Bye. Faarsted Bye.
8. Af Høierup Sogn (o). Høierup Bye. Arnum Bye.
9. Af Vodder Sogn. Vodder Bye. Kirkebye. Øster Obling Bye.
10. Af Roager Sogn. Roager Bye. Kirkebye. Øster Obling Bye.
11. Af Reisbye Sogn (p) Reisbye. Kierbling Bye. Haved Bye.

VII Lystrup Birk Hvidingherred.

1. Til St. Catharinæ Sogn i Ribe. Lystrup Bye. Lystrup Mølle. Dalshuus.
2. Sem Sogn (q). Sem Bye. Varming Bye. Høm Bye. Favrholt Bye. Snepsgaarde. Karkov Gaard. Munkegaard. Kallebek Mølle. Stavnager Gaard. (675)
3. Mannø Sogn (r). Mannø Bye.

VIII Høiers-Herred. Deraf hører til Riber-Amt.

1. Af Emmerslev Sogn (s) Emmerslev Bye. Kiergaard Bye. Synder Seierslev.
2. Af Skads Sogn. Skads Bye.
3. Af Høier Sogn. Høier Bye.
4. Af Hierpsted Sogn. Hierpsted Bye.

IX: Gram-Herred. Deraf hører til Riber-Amt.

1. Af Gram Sogn. 3 Mænd i Thisset Bye. En Mand i Endrupskov, som ligger under Skakkenborg.
2. Af Odys Sogn. Bramdrup. (676)

Det øvrige af Herredet hører til Haderselvhuus Amt. Men i Henseende til den Geistlige Jurisdiction høre de tre Sogne, Gram, Skrydstrup, og Nustrup, under Biskopen i Ribe.

X. Frøs-Herred. Deraf hører til Riberhuus-Amt efter Landmaalingen.

1. Af Sygdom Sogn (t). Fæsted Toft. Olling et enligt Sted.
2. Af Fole Sogn (u). Ganderup Bye. Obekier Bye.
3. Af Rødding Sogn. Rødding Bye.
4. Af Skrave Sogn. Skodborg Bye.
5. Af Øster-Linned Sogn. Bastrup Bye. Østerbygaard. Holte Bye.

Disse fem Sognes Kirker høre under Biskopen i Ribe, men den siette Skodborg ikke.

1. Af Kalslund Sogn. Kalslund Bye. Giortvad Bye. Villebøl Bye.
2. Af Hiortlunds Sogn. Vester Hiortlund Gaard. Hedegaard. Stensnye. (676)
3. Af Fardrup Sogn. Farup Bye. Kierbøl Bye. Nygaard. Meilbye, af Hillerup Bye det halve, Tanderup Bye. Kirkebye. Ond Aften nu kaldet Lundgaard.
4. Af Lintrup Sogn. To Gaarde i Lintrup Bye. En Gaard i Dover.
5. Af Hierting Sogn. To Gaarde i Hierting Bye.
6. Af Vilslev Sogn. Insted Bye. Af Hillerup Bye det halve. Resten af dette Sogn med Kirke ligger i Nøre-Jylland i Giørtingherred.

XII Nør-Rangstrup Herred. Deraf til RiberhuusAmt.

Af Toftelund Sogn. Toftelund Bye.

Dette Herreds Sogneprester, i Agerskov, i Bestoft og Tislund, i Branderup, i Toftelund, høre under Biskopen i Ribe

XIII. Tønder-Herred. Deraf til Riberhuus Amt.

Af Abel Sogn. Abel Bye.

Følger nu den Nørre-Jydske District af Riberhuus-Amt, med sine Herreder, og derudi liggende Kiøbsted Varde samt den Flek Hierting.

(667)

(*) Ribe Ladegaard var en ucomplet og ufrie Avlsgaard, som før havde været Ladegaard til Riberhuus Slot, men er nu solgt til 45 Beboere.

- a) Kirkens Taarn og Spir nedfaldt 1628 og sønderslog dens Overdeel, men (668) blev 1630 igien i Stand sat. Kirken er indvendig meget zirlig. Altertavlen, som er af Bildhuggerverk malet og forgyldt, samt Stole og Orgelverk, bekostet af Greve Otto Diderik Skak.

Døbesteenen conserverer Vandet fra Forrodnelse. Et Epitaphium over Georgius Ursinus, som 30 Aar havde reist udenlands med den Skackiske Familie. En Bonde Peder Henriksen afmalet, som døde i Møgeltønder 1592 127 Aar. Der findes og afmalet de tvende kostbare og navnkundige her i Sognet fundne Guld Horne, begge ved Gallehuus, det ene af en Pige 1639 det andet af Bonden Erik Larsen 1734 hvoraf nogle slutte, at her i de hedenske Tider har været megen Bedrift med Afguds Dyrkelse. Sognet kaldes Møgel-Tønder, det er, Store Tønder, i Henseende til Kiøbstenen Tønder, som ligger en Fierdingsveis østen derfra og egentlig fra gamle Tider heder Lille eller Lutke Tønder. 1558 blev af Kong CHRISTIAN III gjort et Forliig imellem Sognepresten i Møgeltønder og Sognemændene, angaaende Tienden saavel af Geestlandet som af de nye inddigede Merskland.

- b) Kirken, som skal have hedet St. Mauritii Kirke, er gammel og liden men ziret med Taarn, og deri to Klokker, denne ene støbt i Lybek af Reiholt Bennik 1607 og bekostet af Jacob Moritzen Borger i Lybek og hans Brødre Anders, Hans og Matthias, til Æreminde for deres Fader Moritz Atersen, som her i Kirken er begravet. Disse Brødres Navne findes og paa Prædikestolen. Alterklædet af rødt Fløiel og en prægtig Messehagel er foræret af Greve Otto Diderik Skak. Daler Mark er meget frugtbar. I Østerbye boe gode Lin-Vævere. Af Gierup Bye hører det halve til Visbye Sogn. (669)
- c) Kirken kald s St. Nicolai Kirke, er stor og anselig, takket med Blye og indvendig med Hvælvinger, den har tre Udbygninger, nemlig, Sacristiet hvorhos et lidet Taarn med to smaa Klokker i, Vaabenhuset, og en paa syndre Side som nu bruges til Skole for Sognets Nørre-District. I Taarnet, som med Spir er 52 Alne høit, er et Uhrverk og tvende Klokker, hvoraf den store, kaldet Tolv-Klokken, er given af Greve Hans Skak og støbt i Husum af Johan Asmusen 1709. Paa den mindre eller Bedeklokken staaer gammel Munkeskrift, Kalk og Disk af Sølv forgyldt og mange smukke Ornamente ere givne af Greve Otto Diderik Skak. Paa Alteret staae tre Par Lysestager. Fonten er af Kobber, staaende i en udhuggen graa Steen med Figurer udvendig. Prædikestolen er gjort 1600 prydet med Bildhuggerverk og Bibelske Sprog. Her er en aaben Begravelse, Birkedømer Fischer tilhørende. Et Epitaphium bekostet 1653 af Tolder og Birkefoged Anders Thomesen, i Midten er han og Familie afskildret paa Kobber, uden om Zirater af Marmor og Alabast. En lang hvid Ligsteen, hvorpaa Skriften og Figurerne nu ere ukiendelige, over Jörgen Juel til Brink og hans Frue Bege som døde 1498. Hans Vaaben hvori er Enhjørning, og hendes, hvori en Ørn, vare malede paa Muren, men 1734 overkalkede. En anden Steen over Jens Hansen Hier, som blev i Havsnød 1662. Over Kirkedøren har staaet med sorte Bogstaver: Hic jacet Olaus Staverskov, orate pro eo, men samme Skrift blev 1734 overkalket, da og et Tin-Skilt med hans Vaaben blev usynligt. Vesterende og Østerende Byers egentlige og gamle Navn er Vester- og Øster-Ballum eller Balgum. Ved Mølbye er en Veirmølle. Kringelum skal have Navn af de mange Kringler og Bugter, som Veien gaar i der til Byen. I Harknag er endeel smaa Huse, som beboes af Matroser. Paa Bodsøl Lademark staaer en Gruppen-Mølle og et Møllehuus. I dette (670) Sogn ere tre Skoler. Dette Sogns Beboere fare gemeenligen paa Holland, hvorfra de har frie Levemaade og i deres Synder-Jydske Sprog en god Deel Hollandske Ord og Talemaader. Ballum Kirke ligger nu ikkun et par Bøsseskud fra Vesterhavet, hvis overskyllende Floder fordum har ødelagt adskillige i Sognet liggende Byer og Herregaarde, og endnu i Mands Minde adskillige Huse. I ældere Tider skal her i Sognet have været 7 Herregaarde, af hvilke den første har hedet Staverskov, som har staaet nordnordvest fra Kirken, hvor nu er vildt Hav og Stedet kaldes paa Væseren, har sidst været beboet af

ovenmelte Oluf Staverskov. Den anden har staaet i den Eng som kaldes Grove, og har sidst været beboet af Hermaan Hög. Den tredje har staaet paa et Sted i Engen kaldet Gudmark og været beboet af Hr. Carl og Frue Gunder. Den fjerde har hedet Brink, og staaet hvor den gamle Veirmølle staaer i Brinkmark, har tilhørt ovennævnte Jörgen Hansen Juel. Den femte har ligget paa Bovensmark, nu hørende til Skads-Sogn, og af Frue Maria fordum beboet. Den siette paa Kavsmark, og sidst tilhørt Frelle Hiort. Den syvende paa Bodsøl Lademark, og sidst beboet af Axel Wiffert.

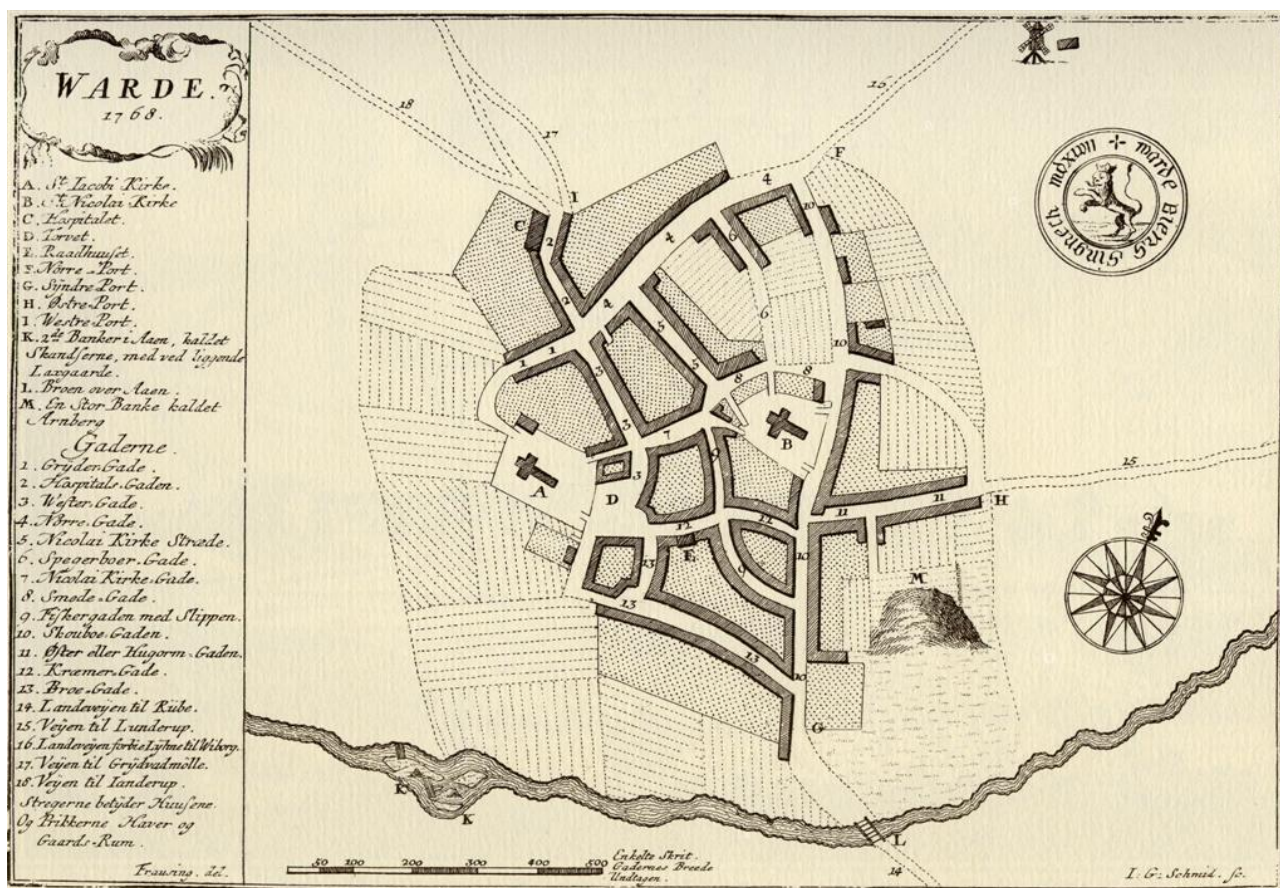
- d) Meolden eller Medolden Kirke er mest bygt af Qvadersteene og med Blye belagt. Den har før haft Spir, som 1691 af Lynild afbrændte, nu alene Taarn. I Sognet ved Aaen findes Rudera af en Herregaard, kaldet Tranbjerggaard. Agerlandet er i maadelig Stand, siden Sæden ofte beskades af Havet. Engbonden er god, men den, som ligger ved Aaen, er vanskelig at faae bierget for Flodens Skyld. Fiskeriet er maadeligt, det eneste her falde, er Aal om Efteraaret.
- e) Kirken ligger imellem Synder- og Nørlands Byer, kaldes S Clemens Kirke, har Taarn med to Klokker i, og er Tid efter anden bleven udbyggt (671) ligesom Menigheden har formeret sig. Beskrivelsen om Rømøe følger siden iblant Øerne.
- f) Kirken er stor og anseelig, tækket med Blye, har et høit Taarn og Spir, med et got Slagverk og tvende Klokker, hvoraf den ene er støbt 1690 af Claus Asmussen, den anden 1723, af Johan Asmusen i Husum. Kirken har formodentlig hedet St. Laurentii Kirke, siden denne Helgens forgyldte Billede endnu findes paa den gamle Altertavle, som nu staaer i den smukke Udbygning. Det nu brugelige Alter er nyt, og neden i Kirken er et smukt malet Pulpitur med Bibelske Historier og Sprog. Epitaphium over den første Lutherske Prest Knud Jensen, som kom til Kaldet 1537 døde 1586 Æt. 81. Sognet har god Ager og Eng, og meget flittige Bønder. Fiskeriet er nu ikkun lidet af Giedder, Aborrer, Skaller og Aalænder.
- g) I Kirken er paa Væggen opsat en Tavle med Presternes Navne fra Reformationen. Klak og Disk af Sølv forgyldt, foræret 1692 af Frue Anna Dorothea von Buchwald, fød Rantzov, til Trøieborg. Ved Alteret staaer en Antiqu Skab med Biskop Hartvig Juels Navn, Vaaben, og Aarstal 1484. Rauderup Bye har godt Rugland, men i Lunde forderves Rugen om Vinteren af Floden. Byg, Havre og Boghvede avles her ikkun til Huusbehov. Begge Byer har gode Mersk Enge, som overskylles af det salte Vand. I Aaen mellem Lunde og Medolden fiskes nogle Aal.
- h) Kirken har et høit Taarn og Spir, er stor, tækket med Blye, og udvendig (672) anseelig, men indvendig noget lav under Loftet. I Taarnet hænger en stor og bag Alteret en liden Klokke. Kirkens Alter og Ornamente ere meget smukke. Prædikestolen staaer paa nordre Side, og Fonten lige over for, som er af Kobber i en udhuggen blaagraa Steen. Sognet har godt Agerland, men liden og maadelig frugtbar Engbond. Af Gierup eller Giedrup Bye ligger den anden halve Deel til Daler Sogn.
- i) Før og Amrom blive siden iblant Øerne beskrevne. Deraf hører det som her er anført til Riberhuus-Amt, (673)
- j) Kl
- k) I Kirken, som formodentlig har hedet St. Andrea Kirke, ere nogle af St. Andrea Been i en Æske. I Farup Bye boe mange Kniple-Piger.
- l) Kirkens Klokke er 1589 bekostet af Junker Ludvig Nielsen til Huxbrogaard, som fordum var en Herregaard der i Sognet.

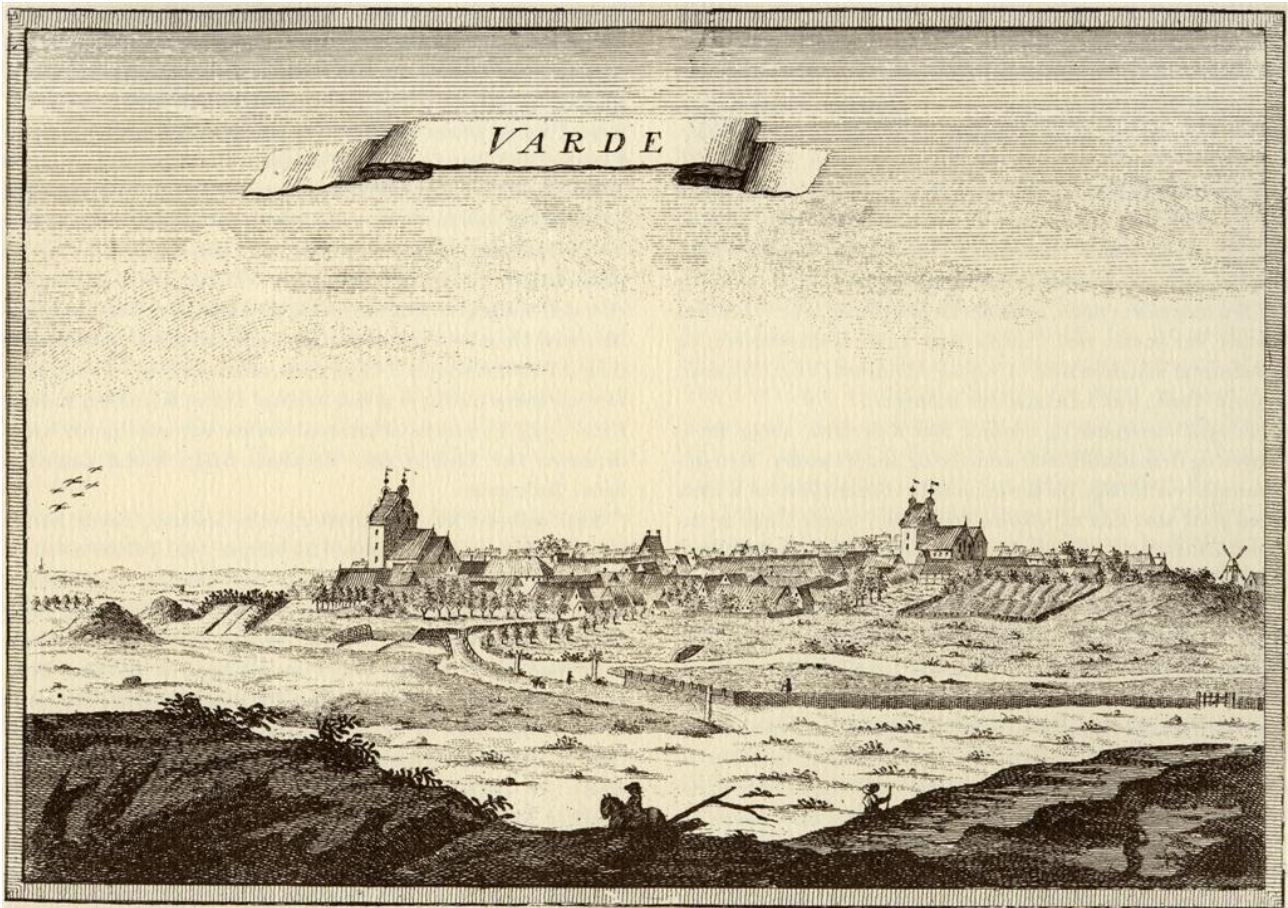
- m) Det øvrige af Brøns Sogn er under Hadeslevhuus-Lugumkloster- og Tønder-Amter samt til Greverne af Skakkenborg og Castel. Kirken, som ligger tet norden for Brøns-Aae, er en af de smukkeste og anseeligste Landsby Kirker baade i og uden for Amtet, høi og stor, med Vaabenhuus og Sacristie, overalt belagt med Blye, har et smukt Taarn og Spir, samt et lidet Taarn paa østre Ende. I Taarnet ere tre Klokker og Slagverk. I Kirken er st smukt Pulpitur, og et Orgelverk af 11 Stemmer, givet af Peder Thomäsön Møller i Brøns-Mølle. En Ligsteen paa Kirkegaarden over Sandemand Niels Willadsen som døde 1596 med en Inscription, giort af hans Søn M. Willadsen Rector i Viborg. Brøns Kirke er tillagt Biskopen af Ribe pro officio. I Sognet har været en Herregaard Astrupgaard, som har tilhørt Eiler Juul 1408. Hans Svigersøn Sven Vinter. Hans Søn Truels Vinter 1474. Hans Søn Peder Vinter 1530 Hans Søn Niels Pedersen 1567. I hans Sønners Tid 1602 blev Gaarden deel i tvende Deelee, men siden af Fiender afbrændt, og derefter forvandlet til tvende gode privilegerede Eiendoms-Gaarde. (674)
- n) Kirkens Altertavle er given 1746 af en Kniple-Pige Anne Nielsdotter. Spandetgaard har før været en Herregaard, nu to Bøndergaarde.
- o) I Høirup Sogn har været en Herregaard Arildgaard, som nu er Bøndergaarde.
- p) Reisbye har før staaet paa et andet Sted, men formedelst Havets Oversvømmelse flyttet. Til Kirken er 1677 af Sognemændene given en smuk Altertavle.
- q) Sem Kirke kaldet St. Andreae Kirke, er en gammel og smuk Bygning, med et smukt Taarn. I Kirken findes endnu et gammelt, men smukt opmalet Mariae Billede. Munkegaard har god Ager og Eng, og ligger ved en liden fiskerig Søe, som tilhører Gaarden alene og giver Aborrer, Giedder og Brasen. Denne Gaard skal fra sidst i 11 Seculo have været et Benedictiner Kloster, men 1156 bleve Munkene af Biskop Radulf i Ribe flyttede derfra til Lygom Kloster, dog beholdte de deres Gods i Sem. Munkegaard bleven nogen Tid efter igien besat med en Colonie Munke uden Tvil fra Lygom Kloster. Men da disse Brødre havde lidet eller intet at leve af, forhandlede Biskop Tuvo 1215 hos Abbed Nicolaus (675) i Lygom, at Jordegodset i Sem blev afstaaet til Munkene i Munkegaard. Dette Kloster blev ved Magt til Reformationen, men var haardt medtagen ved de Tvistligheder imellem de Slesvigske Hertuger og Bisperne i Ribe. Ved Høm Bye har været skøn Skov, som Biskop Oluf i Ribe 1210 forærede til Capitelet, nu er hverken her eller ved Favrholt mindste Kiendetegn af Skov.
- r) Mannø bliver siden beskrevet iblant de andre Amtets Øer.
- s) Kirken, kaldet St. Andreae Kirke, er en liden men god Bygning af hugne Graasteene, tækket med Blye overalt, indtil Vaabenhuset og Sacristiet, som nu er Skrifte-Capel. Taarnet, som er høit og zirligt, haar to Klokker, af hvilke den største er omstøbt 1746 den anden støbt 1634. Altertavlen, samt Kalk og Disk, er smuk, ligeledes Altertøiet, som er givet af Frue Anna Ernestina von Gabel Grevinde af Schak. I Choret er en forsledt Ligs, med begge Fruer Anne Grib og Karen Breide, som 1603 har levet og eiet teen over Otto Carsten Rosenkrands, med begge Fruer Anne Grib og Karen Breide, som 1603 har levet og eiet Syndergaard og Ruchsbøl tvende (676) Herregaarde der i Sognet, som nu høre Particuliere til. I Kirken bevares en forgyldt Plade, funden i Begravelsen, som viser, at Frue Anne Galskiöt, Magnus Juuls til Hundsbek, død 1600. Øt: 51 har været her begravet.
- t) Om Pressterne i Sygdom findes Hr. DYSSEL Beskrivning i HOFMANS Fundatzer Tom IX. Appendix Rip. Pag. 15.

- u) Pa Fole Kirkegaard ligger en stor Ligsteen over Christian Lehman, Over-Inspecteur paa Skakkenborg, som døde 1748. (677)

Varde.

Varde er en liden Kiøbstad, liggende i Vesterherred, 8 Mile fra Ribe, og 9 fra Kolding, under 55 Grad 13 Minuter Latitudinis og 24 Gr. 21 Min. Longitudinis, men har i gamle Dage været meget større og mere formuende. Byen er anlagt hos en Aae, (678) som af Byen kaldes Varde-Aae, hvilken forud har været seglbar lige til Byen, og ved 21 Mile derfra løber ud i Hoe-Dyb ad Havet. **Navn.** Ved denne Aae, som er en af de største paa vestre Kanten i Jylland, og hvor igiennem i gamle Dage faldt Indsegling et langt Stykke op i Landet, har formodentlig de gamle oprettet nogle Varder til at oppasse og vare paa Søe-Røvere og Fiender, som fik i Sinde paa den Kant at giøre Indfald. Og fordi Stedet den Gang var beqvemt til Handel og Søefart, fik og anden Handlende Lyst at sette sig ned her, da Stedet efterhaanden voxte til en Stad, som beholdt det Navn Vaarde. Men til at beskytte Strømmen og Staden, saavelsom til Landvern i den Egn, blev hos Byen anlagt en liden Fæstning eller fast Slot, som skal have hedet Vardehuus, og var ved Magt indtil sidst i Kong ERICI POMMERANI Tid. Ellers findes Byens Navn i Documenter af 13. og 14. Seculis skrevet Wanwith, Waryth, og Waret, hvoraf og Sysselet, som Byen laae i, var kaldet Warwithsysel, Warythsysil, Waretsysæl, Warthesusl, Wardhæsysel og Wardsysel.

Slot og Skandser. Varde-Slot nævnes i Documenter af 1340 og 1400 og en gammel skreven Efterretning i Documenter af 1340 og 1400 og en gammel skreven Efterretning, som findes i Varde, melder, at Vardehuus blev 1434 den 2. April ødelagt udi et Opløb af Bønderne og ikke bygt igien. Men det er besønderligt, at Historien intet taler om dette Opløb. Synden fir Byen ved Aaen sees endnu Rudere af Slottet og Kiendetegn af Graver og Volde, derhos tvende Banker i Aaen, som endnu kaldes Skansernes, hvorved nu ere Laxgaarde. Østen ved Byen er og en stor Banke, kaldet Ambierg, hvor de Keiserlige havde gjort sig en Skandse. Vaaben. Byens gamle Indsegl viser, at dens Vaaben er en kronet Løve staaende opreist over et Vand, som formodentlig har haft Hensigt paa det befæstede Slot, som skulde forsvare Strømmen. (679)

Privilegier. Byens første Privilegier veed man nu intet af at sige, men de ældste, som vides, ere af Kong CHRISTOFFER af Beyern 1440. 1442. dog findes ikke i Byen og kanskee ikke mere ere tilmomendskiønt de af alle følgende Konger ere confirmerede og til deels forbedrede, nemlig af CHRISTIAN I 1450. 1466. Kong HANS 1480 1504 CHRISTIAN III 1558 FRIDERIK II 157 CHRISTIAN IV 1588 1606. An 1530 fik Borgemester, Raad og Menighed i Varde Kong FRIDERIK I. Bevilling, at maatte bygge en Vand-Mølle der for Byen. 1537. finge da Kong CHRISTIAN III. Bevilling, at de, for den store Skade deres Bye havde lidt udi forgangen Feide, maatte til Byens Forbedring opbygge en Mølle paa et øde Stykke Jord synden ved Byen, og den nyde uden Afgift, saa maatte de og beholde den Kronens Eng, kaldet Thames Rock, liggende østen fra Varde, til samme Mølle. 1547 fik Borgemester og Raad Kongens Stadfæstelse, efter gamle Breve, paaa Orthum Lundfs Mark altid at skulle blive til Varde Bye, og Varde Broe dermed ved Magt at holde. Samme fik Varde Borgere Kongl. Majsts. Brev ad gratiam paa en Hede, kaldes

Harhede Mark, liggende imellem Riber Veien og Orte Veien, hvoraf tilforn klagede Almuen i Varde for Kongen over en indsnegen Vandbrug imod Byens Privilegier, at nogle Kronens Enge udi Varde Mark, som af lang Tid havde ligget til Varde Borgeres Gaarde, og som ikke havde med Byens Frihed at skaffe. 1597 7. Nov. tog Kong CHRISTIAN IV Kiøbsteden Varde med Borgemester Raadmand og Borgere under sin Beskiermelse of stadfæstede alle de Privilegia og Friheder, som Kong FRIDERIK II dennem stadfæstet havde. 1634 fik Borgemester og Raad Kong CHRISTIAN IV. Brev, at matte opbære Bropenge i nogle Aar (680) til deres Broes Reparation. Samme Aar bevilgede Konge Borgemester Lars Jensen og Borgerne i Varde, at maatte, den Søfarende Mand til beste, lade legge en Søe-Tønde og bekabe en Dyb og Indsegling, som kaldes Graadyb, der for Varde liggende, og derfor opbære Tønde og Rab-Penge, ligesom Borgerskabet i Ribe. 1688 28. Julii befalde Kong CHRISTIAN V. Stiftamtmanden i Ribe at have Indseende med, at det Land- og Forprang, som skeer i Varde Byes Distrikt, Indvaanerne i Varde til Fornærmelse i deres borgerlig Næring og Handel, vorder hindret og afskaffet.

Skiebne og Merkværdigheder. Det første man i Historien finder om Varde, og som viser Byens Ælde, er, at en fornem Mand Aggo Thver, under Kong NIELSES Arm kort før eller efter 1110 saarede Eskil Ebbesön i Varde, som var Befalingsmand der paa Borgen eller Slottet, og det i Staldmesterens Gvidonis Huus, hvorved han overtraade Viterlags-Retten og maatte bøde derfor. Men ulige meget ældere maatte Byen være og vist en af de ældste Byer i Danmark, dersom Vorva i Jylland, hvor Kong DAG af Sverige, efter den Norske Krønike, landede med sin Krigshær, og blev, efter at have plyndret Egnen, ihjelslagen af en Bonde, skal forstaaes om Varde. 1326 har Kong VALDEMAR af Slesvig været i Varde. 1340 var Varde Slot og Fogedie af det Gods i Jylland, som de Holstenske Grever havde inde, og skulde af Kong VALDEMAR indløses. 1396 i Octobri var Kong ERIK af Pomern i Varde og der holdt Retterting. 1432 da Bønderne havde nedrevet Varde Slot, og Retterting. 1432 da Bønderne havde nedrevet Varde Slot, og retireret ind i Byen, hvor de fik Hielp af Borgerne, har Raadet og Adelen, som forfulgte dem, den 29 Maji sat Ild paa Byen og afbrændte den med St. Jacobs Kirke. 1525 fik Erik Krumedige af Kong FRIDERIK I. Forlæning paa Kronens Herred Vesterherred og Varde Kiøbsted. 1530 fik Frue Karine Juuls af samme Konge (681) Livsbrev efter sin Moder Frue Anne paa Ladegaards Mark hod Varde. 1534 blev Skipper Herman, Skipper Clemens Medbroder, udi Varde af Hr. Johan Rantzov overrumplet og ihjelslagen. 1551 tredje Pindsedag afbrændte den beste Deel af Byen og noget af Øster-Enden af Jacobi Kirke.

Landemøde. Tilforn holdtes for Riber-Stift aleneste at aarligt Provste-Mode, men efter Kong FRIDERIK III. Rescript til Stiftbefalingsmanden og Biskopen af 4 November 1655 bleve tvende forordnede, hvoraf det ene skulde holdes i Ribe, det andet i Varde Onsdagen efter Dionysii, hvilket sidste ved den Danske Lov er forandret til tre Dage før Tamperdagen som indfalder næst for Juul. Nu hildes dette Provste-Møde i Varde hvert Aar, Onsdagen efter Michaelis.

Gader og Huse. Af Gader og Stræder findes nu i Varde følgende: Skovbogaden. Hugorm- eller Østergade. Nørregade. Hospitalsgade. Vestergade eller Storegade. Broegade. Kræmergade. Nicolai Kirkestræde. Spegerborgade. Nicolai Kirkegade. Smedegade. Fiskergade med Slippen. Grydergade. I gamle Dage, og før de ulykkelige Ildebrande, har Byen strakt sig langt længer i Vester, saa at Jacobi Kirke, som nu ligger i Vester-Ende af Byen, da laae midt Byen. Da vare der mange flere Gader i den Kant af Byen, hvoraf man veed at nævne Slotsgaden. Der findes nu i Varde 146 Gaarde og Huse, alle af Muur og Bindingsverk. Byens Bygninger ere med Kirkerne assecurerede af 47710 Rdlr.

Torve & Porte. Torvet ligger østen ved St. Jacobi Kirke, som fordum i Byens Velmagt var midt i Byen. Varde har fire Porte, Nørre- Syndre- Østre og Vester-Port.

Sogne. Varde var fordum af den Størrelse, at den var inddeelt i tvende Sogne som havde tvende Sognekirker og to Sogneprester. Begge Kirkerne, hvortil og ligge nogle Landsbyer, ere endnu ved Magt, men (681) fordi Kaldene vare ringe, har siden 1732 da D. Marcus Wöldike, som var Prest til St. Jacobi, blev Professor i Kiøbenhavn, ikkun været en Sogneprest til begge Kirker, som altid maa holde en personel Capellan, efterdi der skal holdes Høimesse tillige i begge Kirker.

St Jacobi Kirke. St. Jacobi Kirke, fordum kaldet St. Ibs Kirke, ligger nu vesten i Byen, og er den største, dog af maadelig Beskaffenhed, siden den nogle Gange ved Ildebrand enten har været afbrændt eller beskadet. 1748 blev denne Kirke repareret, og fik et nyt Chor, Tag, og Taarn. Altertavlen er bekostet af Borgemester R. Otto. Prædikestolen er smuk, med 6 Alabastes Tavler, hvorpaa Frelserens Historie forestilles. Her er et lidet Orgelverk. Paa Fonten, som er af Malm, løses, at Otte Krag til Lunderup døde i Halmstad 1611 12. Aug. Og er der begravet, der sees og paa Tavlen hans og hans Forfædres Vaabener. Hans Frue Karen Brokenhuus er 1612 begravet i St. Nicolai Kirke i Varde. Paa Kirkegaarden en Ligsteen over Anders Nielsön Svansö Sogneprest her til Kirken som døde 1603 en Søn af Niels Andersön Svansö første Evangeliske Prædikant til St. Jacobi i Varde.

St. Nicolai Kirke. St. Nicolai Kirke, som ligger østen i Byen, er en dobbelt Bygning, med Rende imellem Tagene. Kirken afbrændte i Byens store Brand 1551. Ved den syndre Bygning er Taarnet. Kirken haver intet Chor. Altertavlen bekostet af Provstieskriver og Eier til Lunderup Peder Nielsen. Her findes en Ligsten over Marqvard Nielsen kaldet den Rige, som døde 1525 og hans Hustrue Gunder, han stiftede her i Kirken en daglig Siælemesse i Biskop Iver Munks Tid, deres Søn var M. Johannes Marqvardi Canik i Ribe. 1537 da Kong CHRISTIAN III var udi Varde, fik Magistraten og Borgernes Hans Maistets Brev, at efterdi de i sidste Feide vare blevne saa forarmede, at (683) de ikke kunde ved Magt holde tvende Kirke eller fødeflere end én Sogneprest, maatte de nedbryde St. Nelaus Kirke og legge Sognet til St. Ibs Kirke, dog vil Kongen beholde halv Blyet, alt Jernet, huggen Steen og alle Klokker, undtagen den store Klokke, samt alle Muursteen, Vinduer og andet, det skulde de beholde til at vedligeholde Broen med der for Byen. Men man seer at denne Anordning ikke er bleven i Verk stillet.

Hospital. I Byen er et lidet Hospital, bygt af Muur og Bindingsverk, hvortil Kong FRIDERIK II 1580 har lagt nogle Bøndergaarde, og Kongetienden af visse Sogne i Østerherred. Derudi underholdes 12 Fattige. De øvrige Indkomster sees i HOFMANS Fundatz. T. IV. pag. 595. Paa Prædikestolen i Hospitalet staae tvende Vaabener af de adelige Familier Munk og Juul.

Raadhuset. Raadhuset har fordum staaet ved Torvet, nu ligger det ved Kræmergade. Det blev 1752 ganske af nye opbygt. I den vestre Ende af Bygningen er Raadhuset og Archivet. Af Magistraten, som før har været Borgemester og Raad, er endnu en Raadmand i Live, efter hvis Afgang Byen efter Kongeligt Rescript af 1752 skal alene have en Byfoged og en Beskriver som hidtil været holden om Torsdagen. Bye-Tinget holdes om Mandagen.

Skole. I den østre Ende af Raadhuset ere Værelser indrettede til den Danske Skole og Skoleholderen. Her var tilforn Latinsk Skole, som afgik 1739 med de andre smaa Skoler, og

Indkomsterne lagte til Riber-Skole. Det latinske Skolehuus er nu Chordegns Bolig. Om Skolens Indkomster see HOFMAN Fundatzer T. IX. App. Rip. P. 22.

Indvaanere. Indvaanernes Tal beløber sig til omtrent 800 i alt eller 550 over 12 Aar, som bestaaer i 150 Familier, nemlig Geistlige: En Sogneprest, en Capellan, en Chordeg, en Skoleholder, Verdslige: en Raadmand, en Byefoged dom er Herredsfoged i Øster-Nørre- og (684) Vester-Herred samt Skrifer i Vesterherred, en Bye- og Raadstue skriver tillige Hospitals-Forstander og Kirkernes Værge, 10 Kiøbmænd, en Stads-Chirurgus, nogle Avlsmænd og Daglønere, nogle Vognmænd som ere de eeneste her have Laug, nogle og 70 andre Handverksfolk, nemlig:

Handverler.

Bager	1	Kleinsmede	2
Barberer	1	Kobbersmed	1
Bogbinder	1	Maler	1
Bødkere	2	Møller	1
Dreiels-Væver	1	Parykmager	1
Farvere	4	Reebslagere	2
Felberedere	4	Sadelmager	1
Giørtlere	2	Skomagere	8
Gfarmestere	3	Skrædere	10
Grovsmede	3	Slagtere	3
Guldsmede	1	Snedker	1
Handskemager	1	Tømmermænd	3
Hattemagere	2	Uldet og Linned-Vævere	10
Karetmager og Hiulmand	1		

Handel og Skibsfart. Byen eier nu ingen Skibe, og Segladsen er saare ringe og saa got sim ingen, efterdi Revieren fra Vester-Søen op til Byen er bleven her og der af Sand saa tilstoppet, at der nu alene smaa Baade kan gaae igienem lige til Byen, da store Baade eller smaa Pramme ikke kan komme nærmere end til Janderup, som er en Miil vesten fra Varde. Altsaa er Hierting nu den Havn, som Kiøbmændene i Varde betiene sig af til deres Varers Ud- og Indførsel, hvor fra og til de maae føre Varerne enten til Vogns eller paa større og mindre Baade. Varde Toldkammer er derfor lagt til Hierting, hvor og nu Skipperne (685) boe, der eie Skibene, som g' fragtes af Varde og Riber-Kiøbmænd. Siden den store Told er lagt paa Studene i Holland, udskibes derfra ikke mere Stude til Holland. Kornet bliver mest udskibet til Norge og Hamborg. Her udføres ellers en stor Deel af Jyllands Producter, saasom, Korn, Flesk, Smør, Vox, Huder med videre, hvortil Kiøbmændene finde beqvem Leilighed ved de mange smaa Fartøier paa Fanøe, med hvilke de idelig gaae til Holsten, Hamborg, Bremen og Holland. De Varer, som Kiøbmændene her ellers handle med, ere, Hør, Hamp, Jern, Salt, Humle, Specerier. Trævarer, og andet som Bonden behøver.

Fiskerie. I Varde-Aae ere fra forige Tider Laxegaarde indrettede, men formedelst Aaens Tilstoppelse, har i nogle Aar Laxe-Fiskeriet her ved Byen været saa ringe, at det neppe har kunnet stoppe Bekostningerne.

Markjord og Eng. Byen haver gode Jorde i sæt til Rug, og tilstrækkelige Heder og Moser til Ildebrand. Disse Eiendome har Byen fra gamle Tider haft i Brug af Kronen, som tildeels sees af

foranførte Privilegier. Mark-Jordene uddeelte Magistraten før til de Lysthavende aarlig om Nyt-Aars-Dag, men da mange ved den Leilighed ilde handlede Jorden, har Kongen ved Rescript af 10 Martii 1747 skienket Jorden til Byen, med Vilkor, at den efter Grund-Taxten skulde deeles til Husene, og aldrig derfra sælges. Byens Grund-Taxt er, med Æmbetsmændenes Jorde, 11870 Rdlr, hvorefter disse Jorde 1748 bleve deelte i 8 Tegter, hvoraf fire altid saaes og fire altid hvile. Byens Jorde og Enge staae i Matriklen for 112 Tønder Hartkorn, hvorefter Prindsesse-Styr og extraordinaire Paabud svares. Byen haver skikkeligt Agerland, men fattes Eng, eftersom Engene i forige Krigs-Tider ere blevne solgte og pantsatte til Lunderup og store Heboe, og ikke igien indløste.

Udgaaende Varer. Fra Varde er i Aaret 1746 til fremmede Steder udført: Tørre Flyndre 44200 Stykker, Penne-Fedre for 180 Rdlr. (686) Sorte Potter for 955 Rdlr. Svinebørster for 130 Rigsdaler, Tørre Ørreder for 136 Rigsdaler, Rug 4000 Tønder, Røgede Lax 75 Stykker, Saltet Kiød 27 Tønder, Stude 10178 Stykker.

Consumption. I Consumption har byen betalt 1758 1385 Rigsdaler, 1761 2040 Rigsdaler 1764 1605 Rigsdaler.

Marked. Udi Varde holdes et aarligt Marked otte dage før Juul med Kram- og Træ-Varer.

Fabriks Anlæg. Siden Føde-Varer her ere got Kiøb og Ildebrand koster intet uden Biergeløn, synes Varde at være saa meget mere beqvem til nogen Spinde- og Væve-Fabriks Anleggelse, som Uld og deslige Materialer til grovt Gods ere let at faae i Nærværelsen, og den nær liggende Havn i Hierting beleilig saavel til at faae de behøvende Ting, som til at faae Varerne bortførte. For endeel Aar siden opholdt sig her i Byen en Svensk Silkvæver, som i en kort Tid vævede baade Silke og Fløiel, men af Mangel paa Udkomst drog sin vei igien til Hamborg. Denne har i Danmarks Handels Speil efterladt Vardes for en Silke-Fabrik, da dog hverken han eller hans Væverstole i de sidste 12 Aar have været her i Byen.

Hierting.

Hierting. Hierting eller Hietting, som ligger i Guldager Sogn Skadsherred, er vel en ordinair Landsbye, men kan ansees for en liden Flek uden Kiøbsteds-Friheder, og er egentlig en Havn eller Lade- og Losse-Plads for Varde, hvor ogsaa flere af de østre og nørre Kiøbsteder i Jylland lade endeel Varer udlosse, som de siden hiemføre over Land. Kiøbmændene i Varde bringe deres Varer her fra og til enten til Vogns eller paa smaa Fartøier og Baade op igiennem Aaen. Og siden nu ingen store Skibe, formedelst Aaens Forstoppeelse, kan løbe op eller ned, og Varde derfor ingen Skibe haver, er Toldstedet, som før var i Varde, forlagt til Hierting, hvor og de Kongelige Told-Betiente opholde sig, nemlig en Tolder, en Contraleur samt Veier og (687) Maaler, en Strand-Inspecteur for Varde Told-District, og en som har Tønderne og Kaverne. Stedet er meget beleiligt til Seglads, hvorfor her nu boe 7 Skippere, som lade sig fragte af Kiøbmændene i Ribe og Varde, de eie 6 smaa Skibe, hvormed de gaae til Hamborg, Holland og Norge, og 3 store Skibe, hvormed de segle paa Frankrige, den Middellandske Søe, og Riga. Gabet eller Indseglingen til Hierting, kaldet Graadyb, holder paa største Ebbe 8 Fod, paa halv Ebbe 10 á 11 Fod, paa høieste Flod 13 á 16 Fod dog med maadelig Vind af Vesten. Østen og Nordost Vinde kan saavel paa Ebbe som Flod giøre Vandet 3 á 4 Fod lavere. Dybet forandres dog aarlig.

Indseglingen bestemmes ved en Kave eller Kaave, som er en Stage med andre Tverstager paa, der settes til Kiendetegn for de Seglende. Kaven opreises paa en af de 5 Høie paa Seding Mark, helst paa den østerste, og maae være lige i Linie med Brøndum Kirke, hvorved de rette Høie kiendes af de Seglende, som ellers kunde tage andre Høie for disse. Hierting har for nogle Aar siden aarlig ladet et Skib gaae paa Hvalfangsten under Grønland, og har til den Ende haft et Trankaagerie, men siden det første er ophævet, er det andet og ikke mere til. Havnen for Hierting er ikke af den Beskaffenhed, at Skibe der om Vinteren kan ligge for Uveir og Driv-Iis, siden her er aaben Strand, men de maae ligge under Nørbye paa Fanø, hvor de har Beskyttelse og fuldkommen Lye under Landet. Omendskiønt Beboernes beste Næring er Søefart, og Byen mest beboes af Skippere og Søefolk, som høre under Søe-Limiterne, saa have de dog nogen Avling, deelt i mange smaa Parter, hvortil nogle af dem er Selv-Eiere, men noget tilhører omliggende Herregaarde.

I Giørding-Herred.

Giørding-Herred.

1. Bramming Sogn (a), Annex til Darum. Bramming Hovedgaard. Nøraae Bye. Terp Bye. Smedegaard Bye. Synderhøe Bye. Kikkenborg. (689)
2. Darum Sogn (b). Store Darum Bye. Lille Darum Bye.

3. Veirup Sogn, Annex til Giørding. Synder Veirup Bye. Nørre Veirup Bye. Vibek Gaard. Synder Grisbek Gaard. Nørre Grisbek Gaard. Suderkrog Gaard. Rebelsig Gaard. Lokkisgaard. Annexgaarden.
  4. Giørding Sogn €. Nørre Giørding Bye. Synder Giørding Bye. Giørding Mølle. Bierndrup Bye. Lovrup Bye. Fonager Gaard. Starup Gaard. Tange Bye. Nørbøl Bye. Synderbøl Bye. Ilsted Bye. Nørrehøe Bye. Aaik Bye. Heslund Bye. Varhoe Gaard. (690)
  5. Vilslev Sogn (d). Vilslev Bye. Jedsted Bye. Halv Hillerup Bye.
  6. Hunderup Sogn (e), Annex til Vilslev. Hunderup Bye (691) Kragelund Bye. Seilstrup Bye. Kiergaard Hovedgaard Mulvad Gaard. Alsbroe Gaard. Frøsig Veirmølle.
  7. Jernved Sogn. Aastrup Bye. Terpling Bye. Tvile Bye. Tvilhoved. Skovbølling Gaard. Grene. Gietterup. Katbøl. Bolding Gaard. Gelisborg. Veisig Gaard. Annexet Statup ligger i Skadsherred. (692)
- a) Ved Kongelig Rescript af 663 er Bramming bleven Annex til Darum. Kirken er liden og takt med Blye, har et maadeligt Taarn og liden Klokke. Indvendig er den af Geheimeraad Gabel zirlig prydet. Hans og Frues Annæ Benedictæ Steensens Vaabener i Alabast staaer over Indgangen til Vaabenhuset. Inden til over Kirkedøren sees Kong KNUD den Helliges Billed, i Harnisk og med en Munkekappe over, som før har været i St. Knuds Kloster i Odense. Paa Altertavlen findes en Langes Vaaben med en Rose og hans Frues med tre Krydsbielker. Paa Alterklæder af sort Fløiel er heftet Christian Rantzov Friises og Frue Anna Benedicta Stensens Vaabener i massiv Sølv. Kalk og Disk har 1702 af Oberst-Lieutenant Steen Skinkel været givet til Brigadier Numsens Regiment, siden af General Major Christian Rantzov Friis foræret her til Kirken. Et Epitaphium over Brigadier Niels Munthes Frue Dorthe Rantzov, som døde 1744. Nederst i Kirken er indlukt Stooler indrettet af Geheimeraad Gabel. Derunder er en aaben Begravelse, hvori staaer den ulykkelige Key Lykke, som til sidst havde sit Ophold paa Bramminge af Johan Rantzov og Frue Christiana Barbara Friis, og døde 1699. Her staaer og en ung Rantzov i en Blye Kiste, Broder til Johan Rantzov. Paa Kirkegaarden, i en opmuret hvælvet Grav, ligger Geheimeraad Christian Carl von Gabel, hans første Frue Friderica Christina Schultz, hans tvende Brødre, Etatsraad og Berghauptmand Friderich von Gabel, og Oberst-Lieutenant Valdemar Gabel. Over Geheimeraad Gabel er i Kirken nylig opsat et Epitaphium. Bramming har før været et Hovedsogn, og Hunderup Annex dertil, som nu er annecteret til Vilse. Bramming Sogn har siden Landmaalingen haft stor Forandring, thi da laae dertil Terpager, Tømmerbye og flere Byer, Gaarde og Huse, som nu enten ligge til andre Sogne eller ere underlagte Hovedgaarden. (689)
- b) Kirken har heder St. Laurentii Kirke, hvilken Helgens Billede sees paa Altertavlen, saavelsom paa en mindre Altertavle, begge stærk forgyldte. Foruden disse findes her endnu en gamel Altertavle med stærk forgyldte Billeder. Kirkens Bygning er af hugne Steene, og tækket med Blye, har et stort Taarn og høit Spir, som kan sees langt ude i Havet, og skal vedligeholdes for de Søfarendes Skyld. Klokken støbt 1590. Over Choret var før et lidet Taarn med to Klokkeri, som Kirken ei kunde bære, og derfor 1736 nedtaget. Over Kirken selv er Loft, men to Hvælvinger i Choret og én i Taarnet. I Darum Bye har Sneum Prest sin Annexgaard, og Darum Prest sin Annexgaard i Tømmerbye, som nu hør til Sneum Sog, men har før ligget til Bramming Sogn. 1278 lagde Biskop Thuro i Ribe to Mark Rug af Darum

Kirkes Tiende til Skolen i Ribe, men som dette ved Reformationens Tiden var kommet af Brug, lagde Kong CHRISTIAN III Kongetienden til Presten i Darum, hvorimod han aarlig skulle give 20 Rinske Gylden til Skolemesteren i Ribe.

- c) Af Giørding Bye og Sogn haver Herredet sit Navn. Kirken er bygt mest af hugne Steene, belagt med Blye, og har et høit Taarn. Alteret er 1732 af Geheimeraad Gabel og Frue med tilhørende Ornamente beprydet. (690) Lysestagerne givne 1648 af Erik Bilde og Frue Margrete Krag, som ligger i den aabne Begravelse under Choret og skal have boet paa Varhoe Gaard, nu en Bondegård, der i Sognet.
- d) Kirken heder St. Nicolai Kirke. Paa Alterklædet af sort Fløiel staaer Friderik Gersdorfs og Edel Margrete Krag's Navne, Vaabener og Aarstal 1724. Paa Prædikestolen findes en Fortegnelse paa Presterne siden Reformationen. Vilslev Sogn er det yderste paa Nørre-Jyllands vestre Side imod Synder-Jylland eller det Slesvigske. Konge-Aaen som og kaldes Skodborg Aae og Vilslev-Aae, løber tet synden for Byen og falder en Fierdingveis vesten herfra ud i Havet. Kirken har dette besønderlige, at Taarnet staaer paa den østre Ende og ved den nørre Side, til Tegn, at det er den første Kirke i Synder Jylland. I den store Vandflod 1634 stod Vandet 3 Alne høit i Kirken, hvorom der er sat et Kiendetegn, samme Tid bleve og nogle Gaarde i Byen bortskyllede. Halvparten af dette Sogn ligger synden for Aaen i det Slesvigske, nemlig Jedsted og halv Hillerup, og er imellem Vilslev og disse Byer en Spang over Aaen. Vilslev og Jedsted Byer har 1657 været omskandset for fiendtlige Partier, hvoraf endnu sees Rudera. Dette Sogns Marker og Enge ere fra gammel Tid accurat rebede, at hver Gaard veed sine visse Skar, som er et Maal af 3 Alne. Byernes meste Eng er Marsk-Enge af stor Strekning, men da de alle ere Furelagte, sluttes, at her har været tørt Land, i den Tid de har været under Ploven. Vesten got Vilsev ligger Herridsbjerg eller Haraldsbjerg, en Bavn-Høi, hvor fordum har staaet en Herregaard, som siden er forflyttet til Hunderup Sogn og kaldes Kiergaard. I Vilslev har fordum været holdne tvende aarlige Heste- og Qvæg-Markedet.
- e) Ved Kongeligt Rescript af 1663 er Hunderup som Annex lagt til Vilsev Kald. I Kirken staaer midt i Choret et kostbart Monument af ført (691) Marmor og hvid Alebast over Hr. Niels Lange til Kiergaard som døde 1565 og Frue Abel Skeel død 1585. Deres Lig staae neden under i en hvælvet Grav. I en anden aaben Begravelse er hensat Friherrinde Helvig Eleonora Juul, gift med Baron Friderik Krag til Kiergaard, død i Barselseng i Haag 1685. En Adelsmand som omkom i et Slag i Tydskland, item Obrist Lieutenant Christopher Friderik von Gersdorff til Kiergaard og Bramstrup som døde 1724 staaer i en smuk aaben Begravelse under Taarnet, med begge Fruer Ide Sophie Juel død 1685 og Edel Margrete Krag død 1739.
- f) Kirken er tækket med Blye og har Taarn. Paa Klokken staaer det Aarstal 1472. I Kirken ere tre Rader Stole. Kalk og Disk er antikke, given 1471 af Hille Maria Bec. Altertavlen er fra de Catholske Tider. Prædikestolen forfærdiget 1585 af Snedker Anders Katkier som skal have været 113 Aar gammel. I Vaabehuset staaer en udhuggen Steen som har været brugt til Vie-Vand. Ved Grestedbroe-Huus, hvor Kongens Navn i Chiffre staaer over Døren, saa kaldet af Broen som der ligger over Konge-Aaen, saa kaldet af Broen som der ligger over Konge-Aaen, angives det Qvæg og de Varer, som føres fra Nørre- til Synder-Jylland, og skal fortælles i Ribe. 1560 har Kong FRIDERIK II lagt Konge- og Preste-Tienden af dette Sogn til Riber-Bispestool. 1752 grasserede her i Sognet den hvide Blodsot og 1753

Sprinkler, hvorved Sognet er blevet forringet paa Indbyggere. Paa Jernvedlunds Mark ere 5 Høie, Kongenshøi, Skraarhøi, Mannehøi, Riishøi, og Ulv-Røggel. (692)

II Malt – Herred.

Malt-Herred.

1. Folding Sogn (a), Annex til Malte. Nørbølling Bye. Synderskov Hovedgaard. Steenggaard. Foldingbroe-Krog.
  2. Malte Sogn (b). Maltbek Bye. Askov Bye. Estrup Hovedgaard.
  3. Føvling Sogn (c). Føvling Bye. Tislund Bye halvdeelen deraf. Aatte Bye. Bobøl Bye. Tobøl Bye. Aabølling Bye. Holkeskov Bye. Stendrup Bye, Leervad Torp. Agesbøl Torp. Humelmai Torp. Sorrild Torp. Gravlund Torp. Nielsbygaard Hovedgaard. Astoft Torp. Bekbølling Prestegaard. Lykkeskier Torp.
  4. Veine Sogn (d.) Veine Bye. Skodborghuus Hovedgaard. Skallevad Huus. Veine Mølle. Grue et Boel. Meilund et Boel.
  5. Leborg Sogn (e) Annex til Veine. Gammelbye. Nybye. Drostrup Bye. Hundsbek Hovedgaard. Kioldberg en Torp. Nordenskov ligesaa. Holmhuus.
  6. Brørup Sogn (f). Brørupgaard. Gierndrup Bye. Eskelund Bye. Tuesbøl Bye. Tislund Bye den halve Deel. Suurhave Bye. Graungaard. Hulvad. Prestkier.
  7. Lindknud Sogn, Annex til Brørup. Lindknud Bye. Klelund Bye. Gildberg Bye. Hyllelund Bye. Adserbøl Bye. Kielholm Huus. Vitterup Bye. Oxlund Bye. Debel Gaard.
  8. Holsted Sogn, Annex til Føvling. Nørre Holsted Bye. Synder Holsted Bye. Holkier Mølle. Lindrup Bye. Giørklint Gaard. Favrskod Bye. Sekier Gaard.
-
- a) Kirken er liden og bygt af hugne Steen, har tilforn haft Taarn, hvis Grundsteene endnu sees. Altertavlen bekostet 1634 af Thomas Juul. Paa to Stole findes Jörgen Skeel Dues og Frues Vaabener, og paa en indlukt Stol Jægermester Bachmans og Frues Vaabener. I Sognet ved Konge-Aaen ligger det bekiendte Toldsted og Foldingbroe.
  - b) Kirken bygt af hugne Steen, har i Mands Minde haft et høit Taarn, som nu er borte. Paa Klokken staaer Aarstal 1492 og en lang Munke-Inscription. Paa Altertavlen og to Stole staaer Theodosii Levetzaus og Frues Grabaus Vaabener med Aarstal 1701.
  - c) Kirken er bygt af hugne Steene, stor og anseelig, med et høit Taarn, og Hvælbinger indvendig. I den vestre Side af Tarnet sidder et Mands-Hoved i Steen. Cancellieraad Claudius til Synderskov har 1753 givet en meget smuk Altertavle og Prædikestool. Tre Alne norden fra Kirkemuren ligger en Runesteen, som efter Tradition skal være over en Adelsmand, som af tre Bønder var ihielslagen, see Wormii Mon. Dan. Pag. 442. Aatte Bye ligger langs under nogle Sandbakker, hvoraf meget skønt Vand udspringer, som Beboerne kan hindre, og derved sette Vand over deres Tofter og Mark i tørre Sommere.
  - d) I Veine Kirke er et Epitaphium med endeel Adelige Vaabener uden Inscription.
  - e) Norden for Leborg Kirke en Runesteen, see HOFMANS Fundatzer T- IX. App. Rip. Pag. 21.

III Skads-Herred.

Skadsherred.

1. Guldager Sogn (a). Guldager Bye. Jegsmark et enligt Sted. Hierting Bye. Tobøl Bye. Ravensberg Bye. Sønderriis Gaard. Seding Bye. Favrfled Bye. Frøkier et enligt Sted. Bovberg et enligt Sted. (694)
  2. Alslev Sogn (b). Alslev Bye. Tøstnæst Bye. Alslev Mølle. Tulsmark Gaard. Torrup Gaard. Langsom Gaard. Laursmark Gaard nu kaldet Danmark. Visselberg Hovedgaard.
  3. Hostrup Sogn (c) Annex til Alslev. Hostrup Bye. Kraunse Bye. Sielborg Bye. Kokspaang Bye. Kokspanggaard. Treding Boel. Myretue Boel. Marrebek Boel.
  4. Brøndum Sogn (d). Brøndum Bye. Brøndumdum Bye. Kiersing Bye. Spangsberg Mølle. Giesing Bye. Forum Bye. Forumlund Bye. Fuglbek Boel. Astrup Bye. (695)
  5. Nebel Sogn (e), Annex til Brøndum. Nebel Bye. Lipstrup Bye. Hugom Bye. Olufgaard Hovedgaard. Øllevad Boel. Ølle-Mølle. Sjierbek Boel. Soehale Boel.
  6. Sneum Sogn (f). Sneumgaard Hovedgaard. Opsneum Bye. Allerup Bye. Spotterup Gaard. Paa den anden Side Aaen Timmerbye, og Terpager Bye, af Giørding herred.
  7. Tiereborg Sogn (g), Annex til Sneum. Tiereborg Bye. Krogsgaard Hovedgaard. Høien et Huus.
  8. Øsse Sogn (h). Øsse Bye. Vesterbek Bye. Hostrup Bye. Halterup Bye. Hedeager Bye. Karlsgaard. Helle Gaard.
  9. Næsberg Sogn, Annex til Øsse. Næsberg Bye. Skonager Bye. Viltøft Bye. Annex Prestegaarden. Agervig Gaard. I Sognet er og en Høi kaldet Møgelberg.
  10. Nykirke Sogn (i). Omme Bye. Storsbøl Bye. Storsbølvad Bye. Fiskerhuset. Navnsøe Bye. Vong Bye. Gaardhuset. Gummesmark Gaard. Endrupholm Hovedgaard. En drup Mølle. Aalbek Mølle.
  11. Faaborg Sogn (k), Annex til Nukirke. Faaborg Bye. Faaborg Mølle. Brendrup Bye. Debel Bye. Agerbek Bye. Rødbek Bye. Aalunde Gaard. Autrup Gaard. Slebsager Gaard. Fuglsig to smaa Steder. Giestlund en halv Gaard. Tomo-Mølle nu nedlagt.
  12. Grimstrup Sogn (l). Grimstrup Bye. Hiortkier Bye. Roest Bye. Roesthøie Bye. Roest-Mølle. Hingbøl et Boel. Giesthede et Boel. Blaamark et Boel. Knurborg et øde Boel.
  13. Ørre Sogn (m), Annex til Grimstrup. Ørre Bye. Tranbjerg Bye. Gunderup Bye. Iyllerup Bye.
  14. Jerne Sogn (n). Jerne Bye. Norup Bye. Velbek Bye. Maade Bye. Gamelbye. Rørkier Bye. Strandbye. Vognsbøl. Bollesager Bye. Qvaglund Bye. Ugelvig Gaard. Lykke Gaard. Esberg Gaard. Spangsberg Gaard.
  15. Skads Sogn (o), Annex til Jerne. Skads Bye. Oxvang Bye. Bredsbøl Bye. Smørpøt Mølle. Solberg Bye. Tude Gaard. Knude Gaard.
  16. Starup Sogn, Annex til Aastrup i Giørdingherred. Nør Starup Bye. Synder Starup Bye. Vest Terp Bye. Puglund Bye. Hesselhoe Haard. Tosterup Gaard. Skovende Gaard. Saltehoe Bye.
  17. Synderhoe Sogn paa Fanøe (q). Norbye og Mølle. Til Varde Sogn hører Gielderup Bye af dette Herred.
- a) I Veine Kirke er en aaben Begravelse, hvorover staaer (1) En Inscription over Christoffer Kruse til Synderiis som døde 1599. (2) Frue Mette Kruses Fæderne og Møderne Ahner, som havde Christoffer Kruse til Svenstrup (3) Epitaph. Over Christen Krag til Synderiis, som døde 1622 og Frue Mette Skram. (4) Epitaph. Over Jomfrue Sophia Vognsen paa Synderiis som døde 1679. Hierting er forhen beskreven, derved er en Bavnhøi. Men imellem Seding og Favrfeld ved Stranden ere Kave-Høiene, hvorpaa Varetegn settes at segle ind efter i

- Graadyb. I Havet uden for Guldager og Histrup Sogne, mellem Graadyb og Hoebugt, ligge Hielmdybet, Landlebierge, Hoboedyb, Skallesigen, og Døde Mands Bierge.
- b) Kirken har Taarn, er belagt med Blye og indvendig hvælvei. Klokken skal være støbt 1444. I Choret er begravet Friderik Lützovs til Visselberg Frue Dorothea Ahlefeld. Hans sidste Frue Mette Krabbe til Nørholm har 1682 ladet opsette en Messing Plade med Inscription. Paa et langt Bret findes malede Hans Munks til Visselberg Fæderne og Møderne Ahner. Det findes og Oberst-Lieutnant og Kammer-Junker Rantzovs til Visselberg Vaaben og Kaarde. Kalk og Disk given 1579 af Jörgen Munk og Frue Dorthe Pedersdotter Galt.
  - c) Kirkens Kalk og Disk er 1668 given af Friderik Lützov, Førstelig Synderborgsk Hofmester, og Frue Dorothea Ahlefeld.
  - d) Kirken ligger høit, er bygt af hugne Steen, og har Spir paa Taarnet. I denne Kirke siges undertiden forud at være holden Provstemode. Her sees endeel af Riber-Biskoper malede, men nogle ved Kalkning udslettede. Paa Kirkegaarden er en stor Høi, og uden for en Bavn-Høi. (695).
  - e) Sognets og Byens heed forud Nybøl. Kirken er liden. Under Taarnet en aaben Begravelse, hvori staaer Admiral Kaases første Frue Karen Sophia Röbring til Olufgaard, død 1724 og nogle Børn. Over Chors Døren nogle Adelige Vaabener. I Choret og en Begravelse, hvori staaer Niels Glambek som døde 1593. Jomfrue Mette Glambek død 1593. Fasti Staverskov død 1616. I denne Kirke skal og være begravet Peder Glambek død 1595 som var den sidste af dette Vaaben.
  - f) Navnet blev forud skrevet Snethum og Snedum. I Kirken et prægtigt rødt Fløiels Alterklæde foræret 1751 af Frue Benedicta Öllegaard Rantzov, hvis Vaaben med begge hendes Mænds Carl Friderik Rathlews og Oberst Rudolf Grabows findes derpaa af støbt Sølv. Over Sneum-Broe løber Landeveien fra Ribe til Varde. Sognepresten boede først i Sneum, indtil Kong CHRISTIAN IV 1621 mageskiftede Prestegaarden bort for den Gaard i Allerup, hvor Sognepresten nu boer.
  - g) I Kirkens Chor er et smukt Marmor-Epith. Over Hr. Vencet Rotkirk og begge Fruer Dorthe Abildgaard og Kirsten Retz, som alle staaer i den hvælvede Begravelse derunder.
  - h) Kirke-Taarnet har før haft et stort og fire smaa Spire, som Etatsraad Hein skal have ladet nedtage. Halterup Bye siges tilforn at have været en Sædegaard. (696)
  - i) Kirken er af hugne Steen, med Taarn, og belagt med Blye. Det er uvist, hvor nye eller gammel denne Nykirke er, men i Skrifter nævnes den 1388. Kirken er med smukke Ornamente beprydet af Erik Krag til Endrupholm. I en aaben Begravelse staaer Stephan Ehrenfeld, hans Frue Maria Schultz, og hendes anden Mand Etatsraad og Amtmand Teilman, Prestegaarden ligger i Ravnsøe Bye.
  - j)
  - k) Kirken af hugne Steene og saavel som Taarnet belagt med Blye, Kalk og Disk har Provst Anders Spandet og Provstieskriver Niels Jacobsen 1690 ladet gjøre.
  - l) Kirken bygt af hugne Steene og saavel som Taarnet belagt med Blye, Kalk og Disk bekostet 1660 af 200 Rdlr. som Niels Tønnesen gav til Kirken. Prædikestolen er gjort 1604 af Bildhuggerverk i Bibelske Historier. Hiortkier Bye skal tilforn været en Sædegaard. (697)
  - m) Navnet blev i gamle Dage skrevet Orve. Kirken er af god Bygning. Paa Prædikestolen staaer Sogneprestens og Provst Jörgen Jörgensens Navn og Aarstal 1618. Paa Orre Mark ligger Grønhøi, hvori er fundet en stor sort Leergryde med Aske og rustet Jern i.

- n) Kirken ligger høit og kan sees langt borte. I Choret er et smukt Epitaphium over M. Maturin Castensen til Hennegaard, Provst i Skadsherred og Sogneprest til Jerne og Skads, som døde 1747 og legerede 20000 Rdlr. til Fattige i Riber-Stift og 5000 Rdlr. til sine Arvinge. 1569 har Kong FRIDERIK II BEVILGET Sognepresten i Jern at bruge de Enge, som Kirken tilhører, dog at han aarlig skal yde til Kirken den sædvanlige Skyld og Landgilde deraf.
- o) Af Skads Sogn og Bye har Skadsherred sit Navn. Skads skrives i meget gamle Documenter Skastatd og Skasted; og Herredet Staftet-herred og Skaftherred. Kirken er mindre end Jerne Kirke, men smukkere, ligger høit og sees langt borte. I Kirken er indrettet et Begravelse-Sted af Eieren Justitsraad Bruun. Øxvang Bye har fordum været en Herregaard iblant de Gaarde som laae til Riber Biskopstoel. Ved Kirken er en Bavnhøi, og ved Knude en Høi kaldet Knudhøi. (698)
- p) Fanø bliver siden beskreven. Synderhoe Kirke, som er uden Taarn, og vedligeholdes af Sognet, blev 1604 bygt høiere, 1717 tilbygt 5 Fag og en Altertavle opsat, 1738 repareret og omgierdet med et Plankeverk formedelst Sandflugten.
- q) Til Norbye Kirke paa Fanø er, formedelst Menighedens Tilvext, tre gange tilsat nye Udbygninger paa nordre Side, nemlig 1651 1703 1737. Denne Kirke skal være bygt ved 1574 i steden for en ældre og mindre, som skal have staaet i Korsdalen. Fonten er støbt af Malm med sør gammel Munkeskript paa, om hvilken er den Tradition, at den skal være given af Dronning TYR DANNEBOD, som paa sin Hidkomst fra Engeland skal have lidt Skibbrud ved Mannøe. Altertavlen er opsat 1622. og fornyet med Maling 1723. Kirken er lav og har et lidet Taarn. Dens Indkomst er 1/3 af Qvægtienden, Grav-Penge, Stolestades Fæste. Til Viin og Brød giver hver Kommunikant 1 Skilling aarlig. Naar Kirken skal repareres, lignes det paa Stolestader.

IV. Vester-Herred.

- 1. St. Jacobs Sogn i Varde (a). Dertil hører paa Landet: Orten Bye. Blagsmark to Gaarde. Isbjerg Mølle. Syndre Parten af Frisvad Bye. Rosengaarden. Lunderup Hovedgaard. Gielderup Bye i Skadsherred. (699)
- 2. St. Nicolai Sogn i Varde. Dertil ligger paa Landet: Meils Bye. Nørre Parten af Frisvad Bye.
- 3. Lunde Sogn (b). Lunde Bye. Kastkier Bye. Synder Torp Bye. Nørre Torp Bye. Hylled to Gaarde. Langsig Gaard. Skedsbøl Bye. Dybvad Gaard. Husted to Gaarde. Hundstoft et Huus. Lille Frøstrup Bye nu øde. Frøstrup Hovedgaard. Snittrup et Huus. Syndersig 2 smaa Steder. Øster Debel to Gaarde. Hungerberg er eenligt Sted. Tang Bye. Lundager Bye.
- 4. Ovtrup Sogn ©, Annex til Lunde. Ovtrup Bye. Torbøl Bye. Skyhede Bye. Deirup Bye. Allerslev Bye. Løftgaard Bye. Gadgaard. Tefsgaard to Gaarden. Vester Debel. Bekhuse to Gaarde. Vaal et eenligt Sted. Vittorp Bye. (700) Nybroe et Huus. Heltoft et eenligt Sted. Søevig Hovedgaard. Søevighuse 3 Huse. Teutlos et Huus. Vesterherreds Tinghuus. Rottorp Bye.
- 5. Jandrup Sogn (d). Jandrup Bye. Hyllerslev Bye. Kiærup Bye. Nør Heboe. Vandsbiærg Gaard. Strudvad Gaard. Synder Heboe et Boel. Store Heboe Gaard. Grydvad Mølle. Jegum Gaard. (701)

6. Billum Sogn €, Annex til Jandrup. Billum Bye. Billumgaard. (702) Buurgaard et Eenboel. Tarp Bye. Kielst Bye. Billumjkier Gaard. Hannevang tre smaa Steder.
  7. Aal Sogn (f). Skiødstруп Bye. Oxbøl Bye. Borre Bye. Øster Brøgum Bye. Vester Brøgum Bye. Børsmose Bye. Grærup Bye. Hesselmed Hovedgaard. Giedberg. Markeskiel Gaard. Fredtoft Gaard. Broeng. Synderbøl eller Skareborg. Kidholm. Billumvad Gaard. Vistoft. Trolldholm. Søehuse. Kiergaard. (703)
  8. Hoe Sogn (g). Hoe Bye. Vester Bredmose Gaard.
  9. Oxbye Sogn (h), Annex til Hoe. Oxbye. Veiersbye. Mosevraa Bye. Øster Bredmose Bye. Borup Bye.
  10. Henne Sogn (i). Hennebiery Bye. Hennegaard Hovedgaard. Kirkebye. Hovstrute Bye. Ovre Fide Bye. Nedre Fide Bye. Duyre Bye. Tebel Gaard. Kliting Bye. Stavrsøe Bye. Gameltoft Gaard. Hvisager Gaard. Klovgaard.
  11. Lønne Sogn (k), Annex til Henne. Lønne Bye. Stakegaarden. Lønnehede. Lønnebiery Gaard. (704)
  12. Nebel Sogn (l). Nebel Bye. Prestebye. Kolle Bye. Seding Bye. Bolkier Gaard. Hundhale. Ridersholm.
  13. Lydom Sogn (n). Qvong Bye. Qvorup Bye. Aated Bye. Halm Bye. Kamersgaard et eenligt Sted. Lyne Hosted et eenligt Sted. Starbek-Mølle en Græsmølle. Annexet Lyne ligger i Nørherred udi Lundenæs Amt.
-
- a) (698) Begge Kirkerne i Varde ere forhen med Byen Beskrevne, de ere nu under én Sogneprest annecterede. (699)
  - b) Lunde Kirke har formodentlig forðum hedet St. Stephans Kirke, siden denne Helgens, tillige med Mariæ, og et andet Billede sees paa en gammel Altertavle, som nu staaer ved den nordre Pille i Choret. I Kæmpeviserne meldes, at Graa Sven ihielslog Tule Vognsen for S. Stephans Alter, af disse skal den ene have boet paa Frøstrup, den anden paa Kastkier her i Sognet. Kirken er en smuk Bygning af Qvader Steene, med Blye belagt. Taarnet 1753 ombyggt og Kirken overalt sat i god Stand af Biskopen i Ribe, til hvem begge Kirkerne pro officio ere henlagt. Altertavle og Prædikestol af smukt Bildhuggerarbeid. I Choret en Messing-Plade med Inscription over Jens Kaas til Øregaard, død 1593. Paa Kirkegaarden en Ligsteen over Christen Jacobsen Høst, Sogneprest og Herred-Provst 58 Aar, død i sin Alders 83 Aar, levede med sin Hustrue 51 Aar. Dybvad kaldes saa af er derhos liggende Vad.
  - c) Kirken er en god Bygning, med højt Taarn, indvendig Hvælvinger, tækket med Blye, og af Biskop Brorson overalt repareret. Degneboligen og Skolen ligge østen ved Kirken. Af Allerslev Bye heder 3 smaa Steder (700) Galkier og et Væring. Nybroe heder saa af Broen over Vadstedet. I disse Sogne ere adskillige Vadsteder, saa at Presset har en ond og vanskelig Kirkevei. Tangvad gjør Skiel imellem Sognene. Ved Skyhede ligger en Sø kaldet Rolfs-Sø. Her falder i Martio og Septembri de saa kaldte Pomerantz Fugle.
  - d) I gamle Documenter skrives Navnet Janthorp. Kirken er en stor og zirlig Bygning, af hugne Steene, tækket med Blye, har et maadeligt Taarn og indvendig 5 Hvælvinger. Begge Klokkerne støbte i Glykstad 1646 af Frantz Roen. Altertavlen meget smuk, given 1645 af Kongens Ridefoged og Slotsskriver paa Riberhuus, Peder Byrgesen, som døde 1661 og ligger i en aaben Begravelse i Kirken med en stor Ligsteen over. I Chorsdøren hænger en Lysekrone ag 6 Arme, foræret 1724 af Kirke-Eieren Simon Christensen Heboe paa Store

Hevoe, som døde 1732. Æt. 87 og ligger under en Liigsteen i en muret Begravelse i Sacristiet, han har og bekostet et Jern-Tralverk for Alteret. I Taarnet er af Kirke-Eieren Hr. Povel Borrebye indrettet en Begravelse, som af hans Svigersøn Consistorialraad Lars Jelstrup er stafferet. I Choret er byggt et Pulpitur til et nu ubrugeligt Positiv. I et Skab i Choret staaer et Mariæ Billede, hvorunder læses: Ave Regina cælorum Mater Regis Angelorum 1503. I et andet Skab staaer et andet Catholsk Helgen Billed. Inden Kirkedøres ligge er Træramme over den første Lutherske Sogneprest Hans Clausen, som døde 1567. I Choret en Steen indsat i Muren med forgyldt Skrift over Provst og Sognepresten Hans Pedersen, som døde 1657. En Liigsteen over Anders Nielsen Heebo, som døde 1602. Foruden andre (701) Inscriptioner over Prester og andre, ligger paa Kirkegaarden en Steen over Hans Jensen af Jandrup. Død 1647. Æt. 126. som i sit Alders 100de Aar havde de kræfter, at han paa Mersken gik og slog Græs for ved sine 6 Sønner, hans Sønnesøns Søn, Christen Hansen, beboede samme Gaard 1754 Jandrup Bye deles af Almuen i Østerbye eller Katrevel, Midtbye, og Vesterbye. Ved Hyllerslev løber en stor Bek eller Møllestrøm kaldet Mariebek. Inden i Byen ere Sandbierge, den er dog god paa Ager og Eng. Paa Store Heboe, en stor Bondeggaard, har boet den af sin Poesie og Sangbog bekiendte Lisbet Heeboe. Jegum ligger ved Enden af den store Filsøe, hvoraf den har got Fiskerie. Tet forbi Kirken løber Varde-Aae, som her fordum skal have været meget smal, men nu af Havets Magt saa udskaaren, at den er ved 60 Alne bred. Paa nogle Steder er den endnu 18 til 20 Fod dyb, men paa andre formedelst inddrevet Sand ikkun 3 á 4 Fod, saa at den nu ikke kan besegles af andre Fartøier end Pramme, Joller og Fisker-Baade fra Øerne, som sælge Fisk og igien kiøbe Tørv, Korn og andre Fornødenheder. Ved Sydvest-Storm har Havets Indbrud igiennem denne Aae ofte giort stor Skade paa de omboendes Enge og Eiendomme. I forige Seculo skal Kiøbmands-Skibe fra Varde endnu haft deres Vinterleie ved Janderup Kirke. Midt imellem Jandrup og Varde, paa en Hyllerslev Byes Geest-Eng, kaldet Ælkier, er at see en forfalden Skandse med dobbelte Volde og Grave paa Aabreden i en stor Bugt, som siges at være anlagt imod Søe-Røvere. Indbyggerne i Jandrup Sogn ere af Bønder vel sædede og stadselige, deres Huse rene, baade uden og inden pyntelige. Norden for Strudved ligge 7 Høie, kaldte Guddom Høie, hvoraf én nu er bortført, som holdt over 500 Læs Jord, og midt i Høien en Steendynge af 22 Læs, derudi fandtes en rustet Kaarde af rødguul Metal, en Urne, og flere Tind. I andre Høie her i Sognet ere fundne Steen-Knive, Steen-Hammere, og Messing-Ringe.

- e) Navnet blev fordum skrevet Bellyum, Bellium, og Belum. Billum havde først sin egen Sogneprest, men for begge Kaldenes Ringhed, (702) bevilgede Kong CHRISTIAN IV. at Billum blev annecteret til Jandrup. Kirken er indvendig smuk prydet af ovenmeldte Herr Hans Pedersen, Peder Byrgesen, og Herr Peder Borrebye. Dette Sogn har af Vandet taget stor Skade paa sin Agre og Enge, ja man har maatte flytte Gaarde andensteds hen, men disse Eiendomme kunde igien let inddæmmes fra Havet, dersom Indbyggerne havde Formue dertil. I Sognet ere mange Høie paa Herderne.
- f) Kirken er lang og smal, tækket med Blye, og har et smukt Taarn. Klokken er støbt 1431. Alteret er prydet med et smukt Forhæng af Sören Rygaard til Hesselmed, hvis Fader Christen Sörensen til Hesselmed ligger der begravet under en blaa Steen. En gammel og forslidt Liigsteen findes her over Jens Juul, som 1532 bygte Hesselmed, og hans Frue Wibeke Lunge, deres Fæderne og Møderne Vaabener staaer saavel paa Steenen som over Graven paa Hvælvingen. Deres Søns Ficentz eller Vincentz Juuls og hans Frues Vaabener

med Aarstal 1580 staaer paa de øverste Stole. Under Taarnet er af Anders Nielsen og Frue Hedevig Hvas, til Hesselmed og Søevig indrettet en Begravelse med Jern-Spinkel for, hvor nu Daaben er sat, og Liigene i Jorden nedsatte. Foruden den store Filsøe, som fløder hertil, findes i dette Sogn 16 andre Søer, men alle smaa, og give lidet Fiskerie af Giedder, Aborrer og Skaller. Af Filsøe faaes derforuden smaa Brasen og faa Helt. Skiødstrup-Vad, hvor Veien falder over til Høe og Oxbye, holder sig altid lige haard og jevn; thi (703) Grunden er Gruus og en haard Steen-Ahl, hvorunder er Blaaleer. Vesten fra Hesselmed har ligget en Skov, som af Sandflugt er ødelagt, og nu ere der Sandbierge, som kaldes Storreklint. Saadanne Sandklinter er en stor Deel af i Sognet, som skal have ødelagt tre Byer, at hvilke en har hedet Tudal. Sognets Engbong er Mersk, som har været langt større, men bortskylles efterhaanden af Vandet.

- g) Hoe Sogn ligger paa en Odde af Herredet, som løber ud i Havet, deraf heder Hoebugt og Hoedyb. I Sognet paa den yderste Odde ligger Hornbiere. I Hoe Kirke ere forudm bleven begravet Peder Christensen Glambek. 1596 har Kong CHRISTIAN IV bevilget Sognepresten Konge-Tiende af Høe og Oxbye-Sogne. 1685 har Kong CHRISTIAN V. bevilget Strandsidderne og Bønderne udi Hettinge, Hoe og Oxbye Sogne, at de sig, som af gammel Tid, af Søen og Fiskeriet maae ernære, saa og deres Fiskevarer henføre og sælge, hvor de best kunde, dog at de med Angivelsen og Tolden paa behørlige Toldsteder sig efter Told-Rullen forholde.
- h) Ørbye blev i gamle Tider skrevet Uxby.
- i) Paa Kirken er i Steen udhugget et Billede, som skal være en Biskops Nicolai.
- j)
- k) I Lønne Sogn ligger Blaabierr, hvorefter Skippere segle. Ved Havet findes her Rav. (704)
- l) Kirken har et høit Taarn, Blytag, og en smuk Altertavle, er overalt i Stand sat af Justitzraad Morten de Teilmand. Paa den øverste Mandsstoel staaer Lars Barfods Navn, Vaaben og Aarstal 1576 han var Adelsmand og boede i Seding-Storgaard her i Sognet. Nebel Sogns og Byes Navn heder egentlig Nybøl, thi saa blev det i gamle Dage skrevet. Ved Kolle Bye sees endeel Høie, hvori ere fundne Aske-Potter.
- m) Kirken er taarnet. Paa Altertavlen og Predikestolen staaer det Navn Christen Vind og Aarstal 1588. Midt igiennem Sognet løber Lydom-Aae, som falder ud i en Fiord til Vesterhavet.
- n) Navnet Qvong at være sammendraget af Koe-Vang. Dette er det nordeste Sogn saavel i Herredet som i Amtet, og skilles fra Annexet Lyne ved en Bek kaldet Lyne-Aae, hvilken tillige gjør Grændseskiel saavel imellem Vester- og Nørre-Herreder, som imellem Riberhuus- og Lundenæs Amter. Kirken er en god Bygning, af hugne Steene, tækket med Blye, og 1752 af Etatsraadinde Hein sat i god og prydelig Stand. Klokken, som hænger i Taarnet, er støbt 1503 Klak og Disk given 1731 af Capitain Tommerup. (705)

Herregaarde og andre stor Gaarde

I Riberhuus Amt.

Bramming. (704) Bramming, i Bramming Sogn Giørdingherred, er baade paa Borge- og Ladegaard af Geheimeraad Gabel sat i god Stand, og derhos en stor Frugthave anlagt. Borgegaarden bestaaer af 3 (705) Føie, én Etage høi, af Muur og Bindingsverk. Af Eierne vides:

Christen Lange og Frue Barbara Wind 1572. Deres Søn Iver Lange og Frue Inger Hvas. Deres Søn Christen Lange. Geheimeraad Erik Krag 1666. General- Lieutenant Johan Rantzov 1704. Hans Søn General Major Christian Rantzov og Frue Anna Benedicta Steensen, som siden giftede sig med Geheimeraad og Stiftamtmand Herr Christian vin Gabel. Efter hendes Død blev Gaarden solgt til Secreterer Henrik Christian Wormskiold. NU værende Eier er Rasmus Ölgaard Bye og Raadstueskriver samt Hospitals-Forstander og Kiøbmand i Varde, som selv bruger Gaarden. Under Gaarden bruges de Jorde, som har hørt til Tversig, Hundsig og Blovid der i Sognet. Under Gaarden høre Bramming- Darum- og Giørding-Kirker med Jus vocandi. Sognekirken ligger tet ved Gaarden i den ene Side af Haven. Gaarden ligger imellem tvende Aaer, har gode Enge, og Fiskerie af Lax, Ørreder, og flere Slags. Hovedgaards Taxt 37 Tønder 4 Skiepper 3 Fierdingkar. Mølleskyld 3 Tønder 1 Skieppe 2 Fierdingkar. Bøndergods 232 Tønder 5 Skiepper 1 Fierdingkar 1 ¼ Album. Mølleskyld 6 Tønder 3 Skiepper. Tiender 105 Tønder 6 Skiepper.

Endrupholm, i Nykirke Sogn Skadsherred, var før en Bondebye kaldet Endrup, som Claus Skeel ved Mageskifte fik af Kong II siden afbrød, og lod opbygge en Sædegaard, hvorfor Kong CHRISTIAN IV. 1590 gotgiorde Sognepresten noget for den Afgang han leed i sin Korn- og Qvæg-Tiende. Gaarden er omgivet med Grave og Haver. Over Porten staaer: Lyksalig den som i sin Hytte, Ukiendt af Verden, lever hen, Fornøiet med sin Skiebnes Bytte, kun sees af sin bekiendte Ven. Eierne: Claus Skeel 1580. Christen Vind 1593 og Frue Margrete Rantzov. Jörgen Krag 1643 fik Gaarden med hans Dotter Anna Vind, som levede (706) Enke til 1663. Siden hendes Systersøn og Hans Brodersøn Geheimeraad Erik Krag og Frue Vibeke Rosenkrands. Provstieskriver Niels Nielsen Ehrennfeld, som blev adlet 1719 døde 1741. Hans Enke giftede sig 1742 med Etatsraad og Amtmand Teilmand Teilman, som døde 1749. Hans Søn Capitain Thöger Reenberg de Teilman, nuværende Eier, som har meddelt ypperlige Efterretninger om det Herred han boer i, og optaget et nyt Landkart over de tre. Herreder. Hovedgaards Taxt 28 Tønder 2 Fierdingkar. Bøndergods 392 Tønder 6 Skiepper 3 Fierdingkar. 1 5/6 Album. Mølleskyld 1 Tønde 2 Fierdingkar. Tiender 184 Tønder 6 Skiepper.

Estrup, i Malte Sogn Maltherred, er nye opbyggt af Jægermester Bachman, alt af Grundmuur, saavel Borgegaarden af 3 Fløie én Etage høj, som Øxenhuset og Laden. Ved den sydre Side er en stor Have, og østen en god Skov. Gaarden siges i forige Tider at have været en Mejergaard under Hundsbek, som de Juler da eiede, og har siden længe tilhørt de Sehesteder og Brokdorfer, Theodosius Levetzov 1702. Jægermester Hans Bachman og Frue Christina Margareta Classen. General Scholten. Cancellieraad Friderich Lautrup, som nu eier og selv bruger Gaarden. Hovedgaards Taxt 28 Tønder 4 Skiepper 1 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 1 Tønde 2 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 1 Tønder 2 Skiepper 2 Fierdingkar 1 Album. Bøndergods 259 Tønder 6 Skiepper 1 2/3 Album. Tiender 166 Tønder 6 Skiepper.

Frøstrup, i Linde Sogn Vesterherred, er af Muur og Bindingsverk tildeels nye opbyggt og til deels i Stand sat af Jens Damgaard. Eierne, saavidt man veed: Christen Stygge til Frøstrup og Frue Ellen Rotfeld. Deres Søn Thomas Stygge og Frue Christence (707) Vebner 1537. Deres Dotter Anna Stygge havde Jens Kaas til Frøstrup 1576. Deres Søn Mogens Kaas død 1639 og Frue Johanne Hög. Deres Dotter Kirsten Kaas havde Tyge Belov til Frøstrup 1650 til 1658. De sidste gace været: Borgemester Jens Taulov til 1734. Jens Damgaard, hvis Enke solgte den til Niels Hansen. Han igien solgte den 1764 til Oberst-Lieutnant Rosenvinge. Hovedgaards Taxt

29 Tønder 4 Skiepper 1 Fierdingkar 2 Album. Bøndergods 143 Tønder 1 Skiepper 1 Album. Tiender 37 Tønder 4 Skiepper.

Hennegaard. I Henne Sogn Vesterherred, er uden Tvivl af de Gaarde, som tilhørde de Catholske Biskoper i Ribe, og ved Reformationen tilfaldt Kronen. Kong CHRISTIAN III forlænde Hennegaard med Mølle og Ugedagsmænd bort til Palle Bang, og efter hans Død til Svigersønnen Oluf Staverskov at beholde paa Livstid 1543. Han købte siden Gaarden af Kongen. Hans Søn Fastie Staverskov til Hennegaard og Frue Christence Krag. Deres Søn Oluf Staverskov døde 1622 sidste Mand af Slegten. Hans Syster Anna Staverskov havde Christoffer Hvas ril Hennegaard 1641. De sidste Eiere: M. Maturin Castensen som døde 1747 Jacob Langeluth. Borgemester Krag, efter hvis Død Godset blev separatim solgt, men er igien samlet og completeret af nu værende Eier Sören Rygaard, som selv bruger Gaarden. Denne Gaard kan have af Havet og Filsøe 17 til 18 Slags Fisk. Hovedgaards Taxt 19 Tønder 1 Skieppe 3 Fierdingkar 1 Album. Mølleskyld 8 Tønder 4 Skiepper. Bøndergods 202 Tønder 2 Skiepper 3 Fierdingkar 2/3 Album. Tiender 39 Tønder.

Hesselmed, i Aal Sogn Vesterherred, har i Reformations Tiden været hos de Julers Famile. Det store Huus, som afbrændte 1745 er af Sören Rygaard igien opbyggt af Grundmuur. Af Eierne (708) vides Jens Juul som 1532 opbygte Gaarden, og Frue Vibeke Lunge. Deres Søn Vincentz Juul og Frue Elsebet Svob 1580. Deres Søn Peder Juul og Frue Jytte Gyldenstjerne. Christen Lange og Frue Barbara Vind. Deres Søn Christen Lange og Frue Margrete Worm, i hvis Tid en Deel af Bygningen blev solgt og ruineret. Oberste Jens Hvas og Frue Anna Stauersøe 1650. Deres Skilderie findes endnu paa Gaarden. Anders Nielsen og Frue Hedevig Hvas. Christen Sörensen. Hans Søn Sören Rygaard, som 1767 fik Rang med Cancellie-Assessorer, eier nu og selv bruger Gaarden. Hovedgaards Taxt 25 Tdr. 4 Skpr. 2 Fk. 1 Alb. Mølleskyld 1 Td. 2 Fk. Bøndergods 226 Tdr. 2 Skpr. 2 Fl. 5/6 Alb. Tiender 48 Tdr. 4 Skpr.

Hundsbek, i Leborg Sogn Maltherred, har været en gammel Sædegaard, som før Reformationen har tilhørt Kronen, endskiønt HVITFELD pag. 1489 opregner den blant de Godser som tilhørde de catholske Biskoper i Ribe. I et Document af 1407 nævnes Curia & Fortalitium Hundsbæk cum implendino, den Gaard og Fæstning Hundsbek med Møllen, hvoraf sees at den har været anseelig og befæstet. Droning MARGRETE havde tilforn købt Hundsbekgaard af Friderik Limbek, Hvitfeld pag. 620. 1517 fik Hans Breide af Kong CHRISTIAN II Brev paa at nyde Skotborg Slot med Hundsbek i Forlæning efter Atzer Broks Død. 1519 blev Hans Johansen Lindenov af samme Konge forlænet med Hundsbek Gaard og Læn. 1514 fik Bønder og Krone-Tiernerne, som ligge til Skotborg og Hundsbek Læn Kong FRIDERIK I. Brev at skulle være frie for Bov-Jag og Raa-Jagt, uden Kongen selv eller hans Bud kommer did, da skulde de gjøre som i Kong HANSES Tid. 1525 fik Sivert von der Vilck Hundsbek i Forlæning og i Pant for 800 Mark Lybsk, dog forbeholdt Kongen sig Bov-Jagten. Efter Reformationen er Gaarden kommen fra Kronen i Particulieres Eie, og midt i forige Seculo har (709) Rigets Raad Erik Juul eiet den, hvis Søn Peder Juul og skrev sig til Hundsbek, i deres Tid skal Estrup og Synderskov have været Meyergaarde under Hundsbek. Siden er Gaarden bleven ucomplet, og har sidst tilhørt Peder Tonboe. Peder Poder. Jens Lassen. Gaarden ligger i Heden, og er ikke stort andet end en god Selveier-Bondegaard. Hovedgaards Taxt 20 Tdr. 2 Skpr. 3 Fk.

Kiergaard, i Hunderup Sogn Giørdingherred, har en anseelig Bygning paa Borgegaarden af tre grundmurede Huse, hvoraf et er to Etager høit, med hvælvede Kieldere, samt Grave omkring og Vindbroe, bekostet 1695 af Geheimeraad og General-Lieutnant Friderik von Gersdorf. Den forige Bygning, som blev afbrudt, bestod af 4 grundmurede Huse. I gamle Dage har Gaarden staaet ved 400 Skrit derfra, hvor Rudera sees, og Stedet kaldes endnu gamle Kiergaard. Ved Gaarden ligge tre Skove, som er rart i den Egn. Eierne: Hans Lange til Kiergaard og Frue Maren Spend. Deres Søn Hr. Niels Lange Ridder død 1565 og Frue Abel Skeel død 1585. Hans Brodersøn Hans Lange som døde 1609 og Frue Johanne Skram. Deres Søn Peder Lange Stifts-Commissarius 1638 og Frue Elisabet Friis. Deres Søn Hans Lange til Kiergaard skudt ved Bremsebroe 1644 Hans Broder Jörgen Lange solgte Gaarden 1662 til Geheimeraad Erik Krag og Frue Vibeke Rosenkrands. Deres Søn Geheimeraad Erik Krag og Frue Vibeke Rosenkrands. Deres Søn Geheimeraad Baron Friderik Krag 1685. Hans Syster Edel Margrete Krag fik Geheimeraad Friderik von Gersdorf, som døde 1724. Deres Søn Oberst-Lieutenant Christopher Friderik von Gersdorf, som døde 1748 hvis Enke-Frue Margrete Rosenörn endnu eier og beboer Kiergaard. Til Gaarden er Birke-Ret, kaldet Hunderup-Birk, som Herre Niels Lange forhvervede dertil af Kong FRIDERIK II 1559 9 Jul. Herunder ligger Hunderup Sogn, Darum Sogn, og Vilslev Bye. Birkeringet holdes om Fredagen, hvortil er en Birkedommer og en (710) Birkeskriver. Hovedgaards Taxt 43 Tønder 3 Skiepper. 2 Fierdingkar 1 Album. Skovskyld 1 Tønde 2 Fierdingkar. Bøndergods 457 Tønder 7 Skiepper $\frac{3}{4}$ Album. Tiender 73 Tønder 6 Skiepper.

Krogsgaard, i Tiereborg Sogn Skadsherred, er en gammel Herregaard, som i ældere Tider længe tilhørde de adelige Familier Lange og Munk. Paa Borgegaarden, som er i Qvadrat med en liden Have hos samt Grave og Mølledam omkring, er et stort Grundmuret Huus af 2 Etager med to Taarne, bygt af Ventzel Rotkirk, hvis og Frues Vaabener staae over Porten med Aarstal 1644. Derforuden ere fire Haver om Gaarden anlagte hver til sit Brug. Gaarden har en smuk Udsigt, god Jagt i sær af Fuglevildt, got Fiskerie, got Kildevand, fornøden Brændsel, skønt Agerland i sær til Rug, gode Marsk- og Giest-Enge, god Fædrift. Og Markerne af Bekke indlukte fra andres Eiendome. Eierne: Iver Thomæsön Lange, som har levet ved 1430. Peter Munk til Krogsgaard 1462. Hans Munk til Krogsgaard 1499. 1505 Peder Olufsön Munk, Hans Søn Hans Munk. Hans Søn Christoffer Munk. Hans Broder Jörgen Munk. Claus Buchwald 1630. Godske Ratlow 1643 Ventzel Rotkirk 1650. Hans Rotkirk 1686. Hans Syster Else Rotkirk gift med Friderik Sehested 1710. Justitsraad Jörgen Bruun 1733. Justitsraad Johan Ludvig Bruun 1762 som selv beboer Gaarden og har forpagtet den bort til Hollænderie. Hovedgaards Taxt 67 Tønder 3 Skiepper 3 Fierdingkar. Mølleskyld 2 Tønder 1 Skieppe. Bøndergods 265 Tønder 1 Skieppe 3 Fierdingkar. Tiender 50 Tønder 2 Skiepper.

Lunderup, til S. Jacobi Sogn i Varde Vesterherred, er af liden og maadelig Bygning, nye opsat 1746 af Etatsraad og Amtmand Teilman Eierne: Otte Krag død 1611 og Frue Karen Brokenhuus. (711) Hendes Brodersøn Johan Brokenhuus til Leerbek 1622. Hans Lange til Nørholm. Hans Dotter fik Bendix Norby som eiede Gaarden 1652. Deres Søn Christen Norby, hvis Enke-Frue Helena Mosman solgte den til Provstieskriver Peder Nielsen som døde 1679. Hans Svigersøn Peder Lassen, Hans Søn Peder Bagge. Niels Tonboe 1716. Johannes Möller, som 1718 skiftede Gaarden bort imod Breininggaard til Stephan Ehrenfeld, hvis Enke fik Etatsraad og Amtmand Teilman. Hans Søn Andreas Car de Teilman til Nørholm. Hovedgaards

Taxt 17 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb. Bøndergods 282 Tdr. 4 Skpr. 2 Hk. ½ Alb. Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fk. Tiender 29 Tdr.

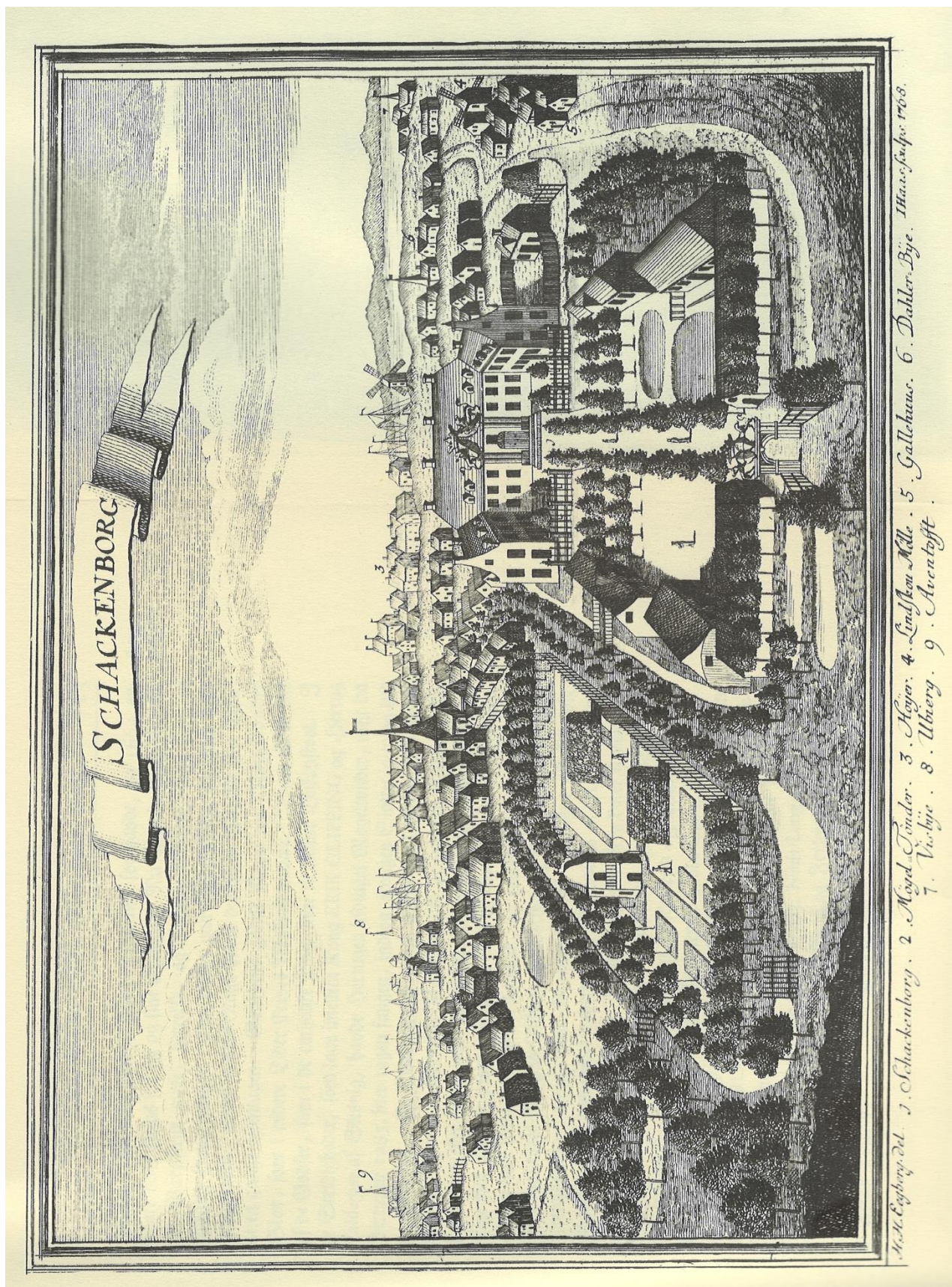
Lydomgaard, i Lydom Sogn Vesterherred, er en smuk liden Herregaard baade af Situation og Bygning. Imellem Borge- og Ladegaarden løber Lydom-Aae, hvorover er en Broe. Borgegaarden er indelukt af 4 Længder, med Grave om, som rundt omkring med Træer ere beplantede og en Broe over. Gaarden staar paa en Morads, er bygt af Bindingsverk paa en tyk grundmurer Fod, som rekker en alen op over Vandet. Eierne: Niels Thomæsön Lange til Lydomgaard. Hans Søn Gunde Nielsen Lange til Lydom Væbner, 1442 død 1474 og begravet i Varde. Hans Søn Niels Gundesön Lange 1489 og Frue Anne Rosenkrands. Deres Søn Thomas Lange og Frue Else Tott. Efter Reformationen har Gaarden været i Kongens Være; thi 1575 har Kong FRIDERIK II imod Vellinggaard og Gods mageskiftet Lydomgaard bort til Christen Vind som endnu levede 1593. Hans Dotter Ellen Vind fik Christen Krag til Lydomgaard som levede 1637. Hans Søn Geheimeraad Erik Krag: Peder Sörensen Holst. Efter hvis Død Major Frands Diderik Blome købte den paa Auction. Nu værende Eier er Oberst-Lieutenant Trappeaud, som selv beboer og (711) bruger Gaarden. Hovedgaards Taxt 29 Tdr. 3 Skpr. 3 Fk. 2 Alb. Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fk. Bøndergods 180 Tdr. 3 Skpr. 3 Fk. 1 1/20 Alb. Mølleskyld 1 Td. 3 Fk, Tiender 12 Tdr. 4 Skpr.

Møgeltønder. Møgeltønder, see Skakkenborg.

Nielsbygaard, i Føvling Sogn Maltherred, ligger i en skarp Egn, og var tilforn en Bondegaard, men er for nogle og 40 Aar siden oprettet til Herregaard. Bygningen er af ingen Betydenhed. Den tilhører nu Christen Termansen, som selv bruger og beboer Gaarden. Hovedgaards Taxt 10 Tdr. 5 Skpr. 3 Fk. Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fk. Bøndergods 217 Tdr. 3 Skpr.

Olufgaard, i Nebel Sogn Skadsherred, er en liden frie, men ucompleteret, Sædegaard, og Bygningen af ringe Anseelse. Det er formodentlig den Gaard som Hvitfeld pag. 1489 nævner Orlofgaard iblant Riber Biskops Godser, som ved Reformationen bleve inddragne under Kronen. Eierne: Niels Glambek, Fasti Staverskov som døde 1616 og Frue Christence Krag til Øløv som endnu levede 1638. Malte Sehested til Ryhave. Hans Dotter Birgitte Sophie Sehested fik Amtmand Jörgen Grubbe Kaas. Hans Søn Admiral Ulrik Kaas. Jens Vindfeld, som før havde været Forpagter paa Gaarden. Nu Herredsfoged Henrich Ernst Bierum, som selv bruger og beboer Gaarden. Hovedgaards Taxt 26 Tdr. 3 Skpr. 3 Fk. 2 Alb. Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fk. Bøndergods 53 Tdr. 2 Skpr. 3 Fk. ¼ Alb.

Skakkenborg, i Møgeltønder Sogn og Herred, er den Grevelige Schakiske Families Residentz og Hovedgaard, bestaaende af en stor grundmuret Bygning af tre Fløie to Etager. Over Corps de Logis staaer Hans Skaks og Anna Blomes Navne og Vaabener, og en Inscription paa en anden Steen viser, at Feltherre Hans Skak 1661. (713) arvelig købte dette Gods, som de Rantzover før havde, og 1664 opbygte dette Huus for sig og sine Arvinger. Nu værende Greve har ladet Værelserne gipse, betrekke og moderne indrette, samt ladet en prægtig Have anlegge. Om Laden paa Skakkenborg fortælles dette besønderlige, at ved et strek Raab høres derudi en Gienlyd eller Echo. Atten gange igientagen. Gaardens gamle Navn var Møgeltønder Slot, som i ældere Tider Skrevet Mykæltundær. Dette Slot var af de Godser, som i de catholske Tider laae til Riber Biskop Biskopstool.

I de Stridigheder, som laae imellem Kong ERIK GLIPPING og Hertug Valdemar af Slesvig, havde Hertugen indtaget Møgeltønder, men da Hertugen 1285 blev tagen fangen, indtog Kongen Slottet igien og lod det nedbryde. Et Document af 1288 kalder det Gastrum Ecclesiae & Episcopi Ripensis. Dronning MARGRETE brugte den Forsigtighed, at hun ved eller før 1400 lagde Møgeltønder Slot under Kronen, tillige med Trøiborg som hun havde købt af Claus Limbek, og Hundsbeek som hun købte af Friderik Limbek, og forordnede, at de derefter skulde søge deres Ret paa Viborg Landsting og ikke paa Urne-Ting i Hertugdomet. 1434 blev Møgeltønder af Hertugen af Slesvig ruineret. Ikke desmindre beholdt dog Biskopperne af Ribe det, og holdt altid sine Lænsmand. I den Henseende skrev Peter Rantzauwe Væbner 1500 sig til Møgeltønder, som han havde af Biskop Iver Munks Haand, og derfor nævner det Biskopens og Kirkens Slot. Ved Reformationen, da Bispe-Regimentet havde Ende, faldt Møgeltønder med de andre geistlige Gods til Kongen og Kronen. Siden forlæned Kong CHRISTIAN III det bort 1545 til Ditlev von Ahlefeld, som laante Kongen 16600 Mark Lybsk og beholdt det derfor i Pant indtil 1562 da han blev udløst af Hr. Niels Lange, som da fik Kronens Slot og Læn Møgeltønder i Pant og Forlæning, og foruden bemelte Summa 1564 endnu laante Kongen 4000 Jochimsdaler derpaa. (713) 1583 var Benedict Rantzov Embedsmand paa Møgeltønder. Efter hvilken Tid der synes at være blevet hos den Rantzover som Kongelige Lænsmand, indtil Feltherre Skack 1661 fik det ved Køb til Arv og Eie. 1671 blev Møgeltønder med underliggende Gods for bemelte Feltherre Hans Skack og Descendenter af Kong CHRISTIAN V opretet til et Grevskab, som er af stor Herlighed og Indkomst, og fik det nye Navn Skakkenborg. Under Grevskabet høre trende Birker. Møgeltønder Birk grændser til Tønder Byes Eiendom, til Tønder- og Høier-Herreder, og bestaaer af Møgeltønder, Daler, Emmerlev og Ballum Kirker. Siden endeel af Markerne staaer under Vand om Vinteren, er Landet her best skikket til Vaarsæd af Byg og Havre, men har ypperlig Græsning til Stude og Heste. Læn-Greverne til Skakkenborg have været: Feltherre Hr. Hans Greve af Skack som døde 1676. Hans Søn Hr. Otto Diderik Greve af Skack død 1689. Hans Søn Hr. Hans Greve af Skack, Hans Søn Hr. Otto Diderik Greve af Skack, død 1741. Nu hans Søn Hr. Hans Greve af Skack, Geheimeraad og Kamerherre. Dette Grevskab gjør selv Regnskab til Kammeret. Dette Grevskab gjør selv Regnskab til Kameret, Hovedgaards Taxt Ager og Eng 428 Tdr. 3 Skpr. 2 Fk. 1 $\frac{3}{4}$ Alb. Møllenskyld 36 Tdr. 6 Skpr. 3 Fk. 1 $\frac{1}{4}$ Alb. Privilegeret skattefrie Hartkorn 300 Tdr. Bøndergods 1382 Tdr. 6 Skp. 1 Fk. 27/12 Alb. Konge-Tiender 105 Tdr.

Skodborghuus, i Veine Sogn Maltherred, er nu en ucomplet Sædegaard, men har forud været et Kongeligt Huus og et befæstet Grændse-Slot, liggende ved Konge-Aaen, som og deraf kaldes Skodborg-Aae, og som gjør Skiels imellem Riget og Hertugdomet. I det sidste Adels Oprør i Jylland under Kong VALDEMAR 1368. (715) da de havde forbundet sig med Hertugen af Slesvig og Greverne af Holsten imod Kongen, har dette Slot været beleiret af Hertugen, thi man finder Documenter af Hertug Henrik som da ere udgivne Ante Castrum Skodburgh, for Skodborg Slot. 1517 var Atzer Brok og 1535 Claus Daa Embedsmænd paa Skodborg. 1537 fik Jesper Rantzov Kronens Slot Skodborg i Forlæning og 1559 fik hans Frue Margrete Rantzov Kongens Brev af beholde dette Slot i 10 Aar efter hendes Mands Død. 1580 fik Kirstine Ulfeld af Kong FRIDERIK II Skodborghuus ved Mageskiftet for Branderup Gaard og Gods, hun havde først Povel Abildgaard siden Morten Svensen Orning. Hendes Søn Eggert Abildgaard eiede side Gaarden. Han Søn Manderup Abildgaard til Estrup. Hans Søn Eggert Abildgaard 1661. Siden

skal den have haft samme Eiere som Estrup, og tilhører nu Cancellieraad Lautrup. Den har endnu en grundmuret Bygning. Hovedgaards Taxt 13 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 1 Alb.

Sneumgaard, i Sneum Sogn Skadsherred, blev først oprettet til Herregaarden ad Friderik Munk 1621 og skal tilforn have været en Bondebye kaldet Valsøe. Gaarden blev i forige Seculo af Fienderne afbrændt. Eierne: Friderik Munk. Ventzel Rotkirk som døde 1655. Hans Døttre Else og Kirstine Rotkirk. General Major Jochum Schack. Hans Søn Oberst Niels Rosenkrands Schack. Hans Søn Geheimeraad Jochum Otto Schack, som har solgt Gaarden til nu værende Eier Justitzraad Hygom. Til denne Gaard er Laxe- og Aale-Fiskerie. Der kan staldes 200 Øxen, og fødes en god Deel andre Creature. Hovedgaards Taxt 87 Tdr. 3 Skpr. 1 Fk. Bøndergods 344 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 1/4 Alb. Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fk. Tiender 171 Tdr. 6 Skpr.

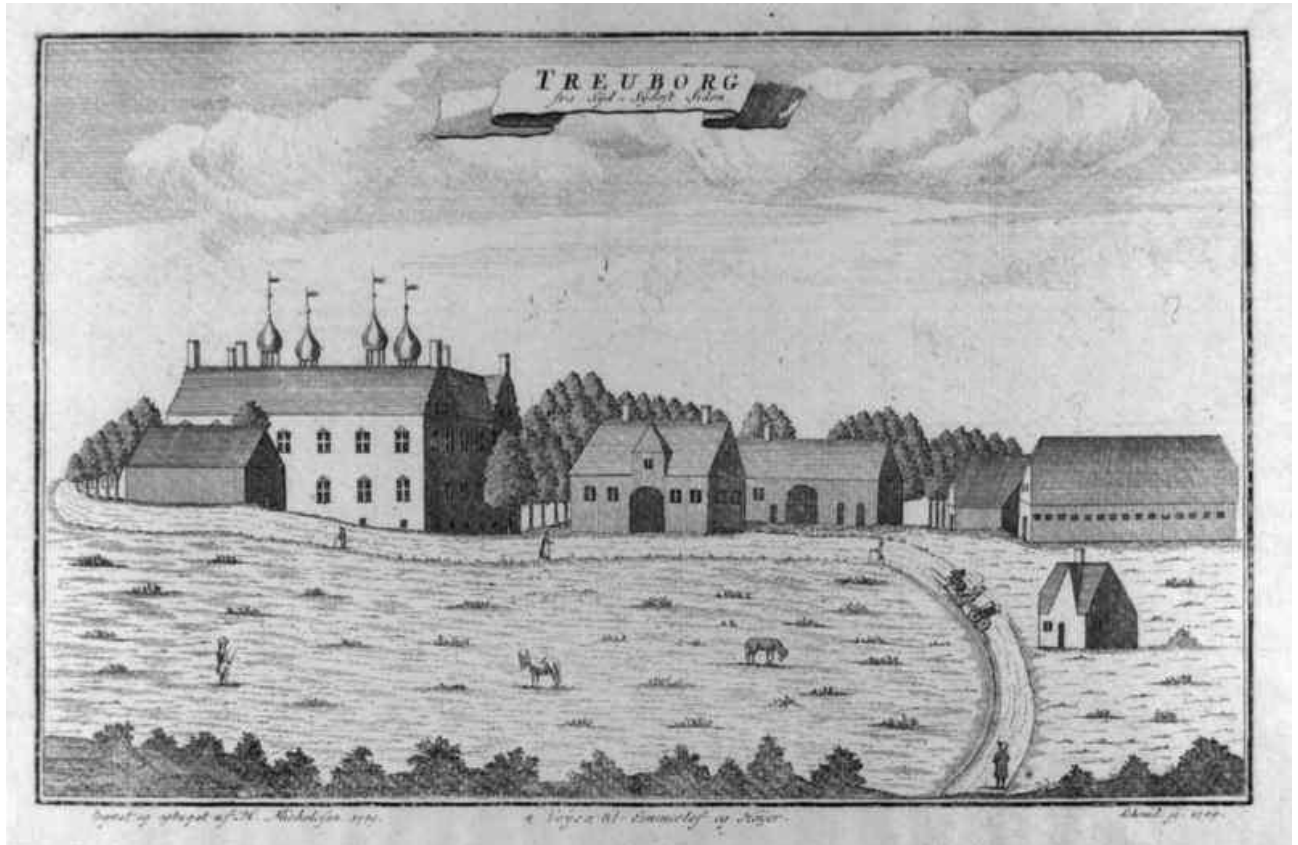
Søevig, i Outrup Sogn Vetserherred, ligger ved Enden af den store Filsøe. Den er 1639 af tvende Bøndergaarde indrettet (716) til Herregaard af Oberste Christopher Hvas til Hennegaard, og har siden tilhørt Familien til 1710. De sidste Eiere: Etatsraad Oluf Krabbe til Bierre. Amtsforvalter Rasmus Bodesen 1723. Nu hans Svigersøn Thøger Sterm, som selv bruger og beboer Gaarden. Bygningen er af Muur og Bindingsverk, i Stand sat og tildeels nye opbyggt af Bondesen. Fordi den ene Bondegaard, hvor Ladegaarden nu staaer, laae i Jandrup Sogn, maae Eieren af Søevig aarlig give en Kiendelse til Presten i Jandrup. Hovedgaards Taxt 18 Tdr. 3 Skpr. Bøndergods 243 Tdr. 6 Skpr. 2 Fk. 1 Alb.

Synderiis, i Guldager Sogn Skadsherred, har før været en adelig Sædegaard, men er nu en ufrie Avlsgaard, og beboes af Bønder. Af de gamle Eiere vides: Christopher Kruse død 1599. Christen Krag som døde 1622. Hans Broderdotter Else Krag fik Jacob Vognsen Deres Dotter Jomfru Sophia Vognsen død 1679. Hovedgaards Taxt 13 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb. Mølleskyld 1 Td, 4 Skpr. 3 Fk.

Synderskov, i Folding Sogn Maltherred, har 1505 tilhørt Henrik Steen, 1550 en Juul, og er 1600 bleven skiødet til Byrge Rosenkrands, men 1614 bortsolgt til Thomas Juul, som 1620 har af nye bygt Salshuset af tyk Grundmuur paa hvælvede Kieldere, tilforn 3 men nu ikkun to Etager høit og med tvende høie Taarne. Den østre Fløi-Bygning er og Grundmuur 3 Etager. Hele Borgegaarden er med en bred Grav omgiven hvorover ere tvende Broer. Ladegaarden er ogsaa af Grundmuur. Gaarden ligger i en Skov, hvoraf den syndre Deel før har været en Dyrehave. Den skal siden stedse have været i de Julers Familie indtil 1720 da Hof-Jægermester Hans Backman købte den. Hans Svigersøn Cancellieraad og Amtsforvalter Claudius, som bu eier og selv bruger Gaarden, har ladet Bygningen og Værelserne sette i skøn Stand. Denne Gaard skal forud paa nogen Tid have været en Mejergaard under Hundsbekegaard, som nu snart ikke er andet end en god Bondegaard. Hovedgaards Taxt 24 Tdr. 6 Skpr. 1 Fk. (717) 2 Alb. Skovskyld 7 Skpr. 3 Fk. Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr. Bøndergods 282 Tdr. 6 Skpr. 1 Fk. Tiender 152 Tdr. 2 Skpr.

Trøiborg, i Visbye Sogn Loeherred, er en stor og important Herregaard. Bygningen er stor og anseelig, indlukket af fire grundmurede Huse, to etager høie, med fire Kobbertakte Taarne, og dobbelte Graver omkring. Gaarden har i gamle Dage tilhørt de Limbeker, men Droning MARGRETE købte Trøiborg med Loeherred af Hr. Claus Limbek, og lagde den, tillige med Møgeltønder og Hundsbeke under Kronen og Viborg Landsting, endskiønt de ellers laae i Hertugdomet, og fra den Tid havde Trøiborg Titel af et Kongeligt Slot. Siden i det Aar 1400

pantsatte Droning MARGRETE Trøiborg Slot og Loeherrød til Biskopen i Ribe for 5000 Lybske Mark, hvorefter det forblev uindløst hos Biskopdomet lige til Reformationen, i hvilken Henseende det i et Document af 11442 nævnes Riber Kirkes Slot Trøyeburgh, ligesom og HVITFELD pag. 1489 regner dette Slot blant de Godser, som i de catholske Tider laae til Biskopperne i Ribe. Biskopperne holdte derpaa deres Fogeder, som gierne vare Adelsmænd.

Af disse veed man Christiern Stygge, siden Thomas Iversön Juul, hvilken havde dette Slot før 1492 og igien 1505 antvordede Slotsloven til Biskop Iver Munks Haand, som 1499 havde faaet det i Forlæning af Kong HANS paa Livstid. 1531 forhøiede Kong FRIDERIK I Pantet paa Trøiborg Slot og Læn for Biskop Iver Munk Trøiborg Slot og Læn til Hr. Wulf Pogwisk og Frue Kirstine Munk, hvilken Forlæning han endog efter Reformationen, da de geistlige Godser hiemfaldt til Kronen, beholdt, og af Kong CHRISTIAN III 1540 fik Livsbrev derpaa. 1556 var Rigsraad Niels Lange Embedsmand paa Trøiborg Slot, og 1558 blev det forlænet til Woitzlaf Wobitzer. Siden havde Felt-Øversten Daniel Rantzov det af Kong FRIDERIK II og (718) efter hans Død fik Broderen Peder Rantzov det 1570 paa Livstid Forlæning. Nogle Aar derefter bekom Peder Rantzov Trøiborg Slot og Gods af Kongen til Eie ved Mageskiftet for Vamdrup Gaard og Gods i Kolding Læn. Han satte 1580 som en Inscription over Porten viser, den skønne Bygning paa Trøiborg, hvilken han anlagde i en Morads og saaledes med Grave befæstede, at den i den gamle Svenske Krig visede Fienderne fra sig, endskiønt de vare komne derfor med Falkonetter, hvoraf endnu et Kiendetegn i den gamle tykke. Port. Efter Peder Rantzov Død kom Gaarden til hans Bordersøn Godske Rantzov. Hans Søn Daniel Rantzov, hvis ældste Dotter fik Hans Adolph von Buchvald. Deres Søn Otte Friderik von Buchvald. Hans Søn Geheimeraad Friderik von Buchvald til Børstel. Hans Dotter har nu værende Eier Geheimeraad og Oberhofmarskalk Hr. Friderik Greve af Moltke. Kong FRIDERIK II har givet Eierne

Herredstings Ret over Loehherred, med fleere Herligheder, Godset bestaar af fire Sogne i Loehherred, og Eieren er Patron for Visbye, Meolden, Randrup og Døstrup Kirker. Derforuden hører det lidet Gods Østerbygaard i Odys Sogn ved Skodborg-Aae under Trøiborg. Eiendommen er paa Ager og Eng overmaadegod, dog noget Hede, og ingen Skov. Hovedgaards Taxt 121 Tdr. 4 Skpr. 3 Fk 2 Alb. Mølleskyld 15 Tdr. 7 Skpr 2 Fk. Bøndergods 1128 Tdr. 7 Skpr. Tiender 147 Tdr. 6 Skpr.

Visselberg, i Alslev Sogn Skadsherred, har fordum tilhørt de Catholske Biskoper i Ribe, men ved Reformationen 1536 hiemfaldt til Kongen og Kronen. Gaarden var forhen 1533 af Biskop Iver Munk efter Henrick Stampes Afgang forundt Niels Lange, som og siden i lang Tid beholdt Gaarden i Forlæning af Kong CHRISTIAN III Anno 1565 forlænedes Kong FRIDERIK II Jörgen Munk til Krogsgaard af Kongen enten ved Kiøb eller Mageskifte; thi hans Søn Hans Munk har eiet den 1573. De følgende Eiere: Anders (719) Friis. Kay von Ahlefeld. Jörgen von Ahlefeld. Friderik Lützov 1697. Krigsraad Anders Rask. Daniel Rantzov 1705. Detlev Brokdorf 1726. Henrik Brokdorf 1732. Lieutenant Christian Brokdorf 1745. Nu Sebastian Wöldiche, som beboer og selv bruger Gaarden. Hovedgaards Taxt 57. Tønder 7 Skiepper 2 Album. Bøndergods 283 Tønder 2 Skpr. 3 Fk. Mølleskyld 9 Tønder 4 Skiepper 2 Fk.

Under Vestersiden af Jylland, saavidt dette Amt strekker, findes i Havet adskillige Øer, af hvilke nogle høre ganske til Riberhuus Amt, men af andre det halve eller alene en vis Deel, som ved enhvers Beskrivning skal blive tilkiendegivet.

Amrom, en liden Øe, langagtig og dannet som en Halvmaane, ligger imod en Fierdingvei i Sydvest fra Føør, og hører ganske til Riberhuus Amt og til Riber Stift i henseende baade til Verdslig og Geistlig Jurisdiction. Amrom, saavelsom Vesterdelen af Føør, sorterer under Loehherreds Provstie og Vesterlands Føørs Birk. Denne Øe er af en god Miils Længde, men formedelst de mange Sanddyner ikke over 1½ Fierdingvei bred. Af samme Aarsag er Jorden her paa Landet ikke synderlig frugtbar. Indvaanerne have samme Sæder og Levemaade som Føringerne, samme Klædedragt, og næsten samme Sprog, nemlig en Art af det gamle Frisiske, endskiønt her prædikes og undervises paa Tydsk. De leve mest af Søefart og Fiskerie. Fiskeriet er ikkun ringe, og bestaaer fornemlig af Aal, Flyndre, og Rokker, om Vinteren bruge de Østers-Fangst imellem Føør og Amrom, som er et Regale. Derimod er deres beste Næring Søefarten paa Grønland, Holland, og andre Steder, hvorved de gjøre sig god Fortieneste, i hvilken henseende de, som andre enroullerede Søefolk, ikke tages til Kongens Tieneste uden i Nødsfald. Paa Amrom er alene én Kirke, kaldet St. Clemens Kirke, hvori intet mærkværdigt findes, og dertil én Prest. I Sognet ere tre Byer, og i alt derudi (720) 159 Huse ved 600 Mennesker, af hvilke regnes 150 Søefarende. Landet har 14 smaa Skibe, af Smakke, Snekker og flere Slags, med de høre ikke alle Indbyggerne til.

Fanøe. Fanøe, en temmelig stor Øe, af et par miles Længde og en halv Miils Brede, i Omkreds 62821 Danske Alne, hører til Riberhuus Amt og Skadsherred, hvor uden for den i Havet er beliggende. Landet haver tvende Kirker, og følgerlig tvende Sogne, nemlig Norby Sogn eller det egentlige Fanøe, og Synderhoe Sogn, som og kaldes Synderhoved, hvilket fordum findes regnet for en aparte Øe, og endnu af nogle bliver anseet som et Land for sig selv, endskiønt der er den halve Deel af Fanøe og er dermed Landfast. Til det første Sogn hører Norbye og Norbye Mølle, til det sidste Synderhoe Bye og Mølle. Indbyggerne i Norbye Sogn vare i Aaret 1763 1172 Siæle, af hvilke 924 over 12 Aar betalede Extra-Skat, men i Synderhoe Sogn 766 Siæle, hvoraf

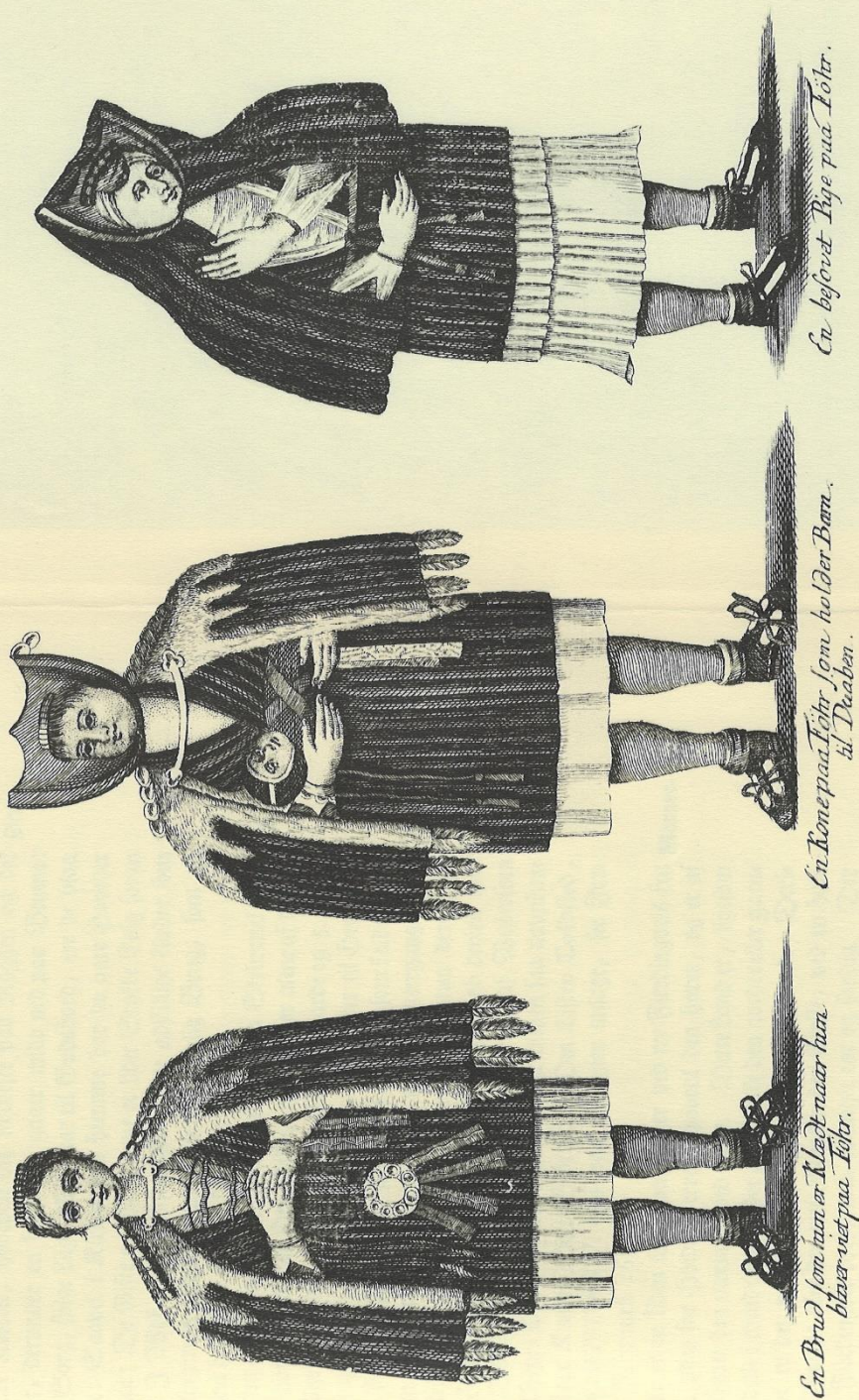
539 betalede Extra-Skat. Norbye ligger i en Rekke som en Halvmaane, og deeles ligesom i 4 Byer, 1) Kenderne, 2) Bye, 3) Norbye, 4) Odden. I den sidste Deel boer de fleste Indbyggere, for Segladsens Skyld, thi de har Havnen strax ved deres Huse, hvortil ei alene er god Indfart, men der er og beqvem Vinterlag for fremmede Skibe. De Seglende lande altid ved den østre Side af Landet enten ved Synderhoe eller Norbye, de fra Synderhoe have deres Ud- og Indfart af Riber-Dyb, de fra Norbye af Graadyb. De Skibe, som gaae Side ad Riberdyb, ind paa syndre Side ad Riberdyb, visiteres af den Kongelige Visiterer som boer paa Synderhoe, men de som gaae norden ind ad Graadyb til Fanøe Havn, opagtes af samme Visiterer. I henseende til Eiendom tilhører dette Land Beboerne selv, som for nogle Aar siden har købt det af Kongen, tillige med Strand-Rettigheden der for Landet. I det Geistlige staaer Øen under Skadsherreds Provstie, men i Henseende til verdslig Jurisdiction (721) har den sit eget Birk, kaldet Fanøe Birk, samt egen Birkedomer og Birkeskriver, som holde Birke-Ting om Fredagen i Norbye. Konge- Kirke-og Preste-Tiende gives ei her paa Landet uden af Creature. Presterne faae, foruden Offer og en tredje Deel af Qvæg-Tienden, sin visse Part og Tiende af hver Fiskerbaaad efter dens Størelse og desuden aarlig af hver Baad en Torsk. Skipperne her paa Øen have ikkun smaa og hængmastede Fartøier til 60 a 200 tdr. Rug. Med disse lade di sig fragte af Kiøbmændene i Varde og Ribe til Holsten, Hamborg, Bremen, og Holland. Faningerne have og megen Handel med Tørv, som de med deres Baade og smaa Skibe hente fra det faste Land, og deels selv bruger, men til en stor Deel udføre til Marsklandene og de Steder og Øer, som mangle Brændsel. Fra dette Land udskrives gode og befarne Matroser til den Kongelige Flode, naar behøves, og som af Søe-Enroullerings Chefen ved de aarlige Sessioner regleres. Mandfolkets Klædedragt er den almindelige Skipperdragt, men Qvindekjønnets lig Amagernes, med Forskiel, at disse bruge alle grønt Rye. Qvinderne gaae om Sommeren med en sort Maske for Ansigtet, som de kalde en Strud. Landet paa vestre Siden bestaaer mest af Sandbierge, bevoxte med Helm, undtaget at der hist og her imellem Bakkerne findes en liden grøn Plet. At Sandet i ældere Tider har haft Overhaand og giort stor Skade der paa Landet, viser blant andet et Brev af 1573, hvorved Kong FRIDERIK II bevilger Sognepresten paa Fanøe Herr Sören Trugelsen at være frie for Sandtold at give af halvandet Skib, som han selv om Aaret udreder til Søes, efterdi hans Gaards Eiendom meste Parten af Sand ødelagt, saa han ikke kunde have enten Alv eller Tiende, som andre Prester før hannem. 1592 bevilgede Kong CHRISTIAN IV da værende Sogneprest paa Synderhoe, aarlig at opbære Konge-Korntienden af Tiereborg (722), efterdi Synderhoe er en Udøe, som meget Sand er paa, hvilket fordriver og forderver Kornsæden der paa Landet. Og 1637 har samme Konge givet Bønderne paa den Øe Synderhoe i Riberhuus Læn, som formedelst skadelig Stormflod og Sandknog ere geraadne i Armod, Lindring i deres aarlige Landgilde. Men langs med østre Siden af Landet ere gode Mersk-Enge, og got Agerland, hvilket, naar det hviler, bærer overmaade skiønt Græs, og mest hvide Smater, som Beboerne, saavidt det ei slaaes, betiene sig af med største Sparsomlighed til deres Creatures Tøiring. Jorden bruge de gemenlig i tre, og lade den hvile i tre Aar. Deres Sæd er alene Sommer-Rug, Byg og Havre. Avlingen besørges mest af Qvindekjønet, som i Høe-Sletten leie Folk til Hielp fra det faste Land, siden Mændene enten fare til Søes eller fiske. Under denne Øe falder temmelig Mængde af Rav, i sær med stille Sydost Vind, fornemlig naar Dagen tilforn har blæst en Storm af Synden. Fiskeriet er en god Deel af Fanøernes Næring. De begynde at Fiske i Martii eller April Maaned, ligesom Storm og Veirliget tillader. Fiorten Dage før St. Hans Dag ophører Vaar-Fiskeriet, da de drage bort og sælge deres Fisk, undtagen nogle Fattige der blive ved at fiske, endskiønt Fiskeriet da er af ingen Betydenhed, siden Fisken i Heden gaaer fra Landet.

Høst-Fiskeriet begynder mellem Mikkels- og Mortens-Dag efter Torsk og Hvilling, og vedvarer, indtil Vinteren forbyder det. Flyndre eller Skuller fanges med sine Netter, hvert Garn 15 til 16 Favne langt. Hver Mand, som fisker, udreder 5 slige Garn til den Baad, han fisker med. Torsk, Hvillinger og deslige fanges med Kroege, satte paa lange Linier, som om Efterhøsten bruges af Uld. Hver Bak Liner, holde 400 Kroege. Hver, som fisker, skaffer til sin Baad 2 saadanne Bakker. Pigerne grave Orme dertil paa den nørre (723) Ende af Landet, hvor de findes i Mængde. Hver Pige graver til to Bakker, følgelig 800 Orme, hver Dag de fiskes med Liner. Humre og Krabber fanges om Sommeren i Garnet, og jo mere Heden tiltager, jo flere, men de rive Garnene sønder, og gjøre Fiskerne større Skade en Fordel. Dyber, hvor de fiske, er skabt som et Driste-Trug, dybest i Midten og grundere mod Siderne. Fanøerne, saavel de fra Synderhoe som Norbye, fiske paa en Strekning af 8 á 10 Miile fra den Øe Sild som der synderste de fiske, hvor de ere fire Miile fra Landet og paa 12 á 13 Favne Vand. Fiskene, som fanges, blive enten ludede, eller saltede og tørrede. Lud-Fisken behandles saaledes: Flyndrene afskiæres Hovederne, rides paa den ene Side, Indvolden udtages, legges 24 Timer i reent Sand, derefter vel aftoes, og hendes op paa Rekke, som i Ruder ere sammenbundne af Halm-Sime og fæstede tet paa hverandre, indtil de blive haarde og hvidblegede af Solen. Hvillingerne skiæres Hovederne af, men ei af Torsken, af begge tages Indvoldene, de flekkes og for Resten omgaaes som Flynderne. Indvolde og Hoveder af Hvillinger holde Indbyggerne for den beste Giøde. Saltet og tør Fisk laves saaledes: Flyndrene afskiæres Hovederne, Indvolden aftages, de toes i mange Vande, hugges med en liden Øxe tvert over 3 4 á 5 gange, ligesom de ere store til, toes igien, settes Natten over i Riiskurve, at Vandet vel kan løbe fra dem, derpaa nedsaltets de med lidet Salt i et Kar eller en Balle 2 á 3 Dage, derefter optages og toes reene, henges saa op i ovenmeldte Rekke, to og to sammenbundne ved Halerne, men de maae meget vel tages i Agt for Regn og Dug, thi deraf blive de haarde. Dette Slags Flyndre er det, som andensteds have Navn af Riber-Skuller eller (724) Riber-Flyndre, saa kaldte, fordi en stor Deel deraf sælges aarlig i Ribe i sær til St. Hans Marked, og bleve i forige Tider af Riber-Kiøbmænd første udenlands til Forhandling. Og endskiønt Faningerne nu omstunder selv med deres smaa Fartøier have fundet Veien til Hamborg og andre Stæder i Hertugdømmene for at sælge deres Flyndre, beholde de dog det gamle Navn af Tiber-Flyndre. De saakaldte Preste-Flyndre ere af samme Slags, men have ventelig dette Navn af Preste-Tienden, som altid er af de største og beste. Hvillinger, Torsk, og Tunger som saltes og tørres, handles paa samme Maade som Flyndrene, undtagen at Torsk og Tunger beholde Hoveder. Alle Torsk og Hvillinger, som fanges i Efteraaret, nedlægges og saltets, paa saadan Maade: Torsken afskiæres Hovedet, flekkes, skæres i Parter, legges i Lage én Nat, siden nedsaltes i Fierdinger eller Halvtønder. Fisk-Priserne ongefærlig: Riber-Flynder Snesen 12 á 14 Skilling, de ringere 7 á 8 Skilling. Preste-Flyndre Snesen 4 Mark, de selges og Pundeviiis. En saltet Torsk 1 Mark. En Rokkel 14 á 16 Skilling, de mindre 6 á 8 Skilling. Saltede Hvillinger Snesen 10 12 á 14 Skilling. Bak-Skuller Snesen 7 á 8 Skilling. Ludeflyndre Snesen 7 Skilling. Lud Torsk Stykker 1 Mark. Lud Hvillinger Snesen 8 á 10 Skilling. Saltet Torsk Fierdingen 9 10 á 12 Mark. Saltede Hvillinger Fierdingen 6 á 7 Mark. Anno 1548 forbød Kong CHRISTIAN III. Indbyggerne paa Mannøe, Fanøe, Synderhoved, Langeleg, Vesterside, Nyeminde, og andre Fiskeleier under Vesterlands Side i Riberstift, at de ikke maatte selge deres Fisk til Udlændske Kiøbmænd, men alene til Rigets Indbyggere, efterdi det gav Dyrtid i (725) Landet, og de fik deres meste Fiske-Redskab af Undersatterne i Ribe, Varde, og andre indlandske Kiøbsteder.

Føør. Den Øe Føør ligger i Vester-Søen, 1½ Miil fra Dagebøl i Vester-Mark, hvorfra er Overfarten med Posten. Føør er 1½ Miil Lang, 1 Miil Bred, af Figur oval som et Æg og af 3 Miiles Omkreds. Fordum skal Føør have været Landfast med Sild, og da samtlig udgiort 11 Sogne, men ved den store Vandflod 1362 revne fra hverandre. Nu bestaar Føør af 16 Landsbyer, foruden en liden Flek, inddeelte i 3de Sogne, som følgerlig har tre Kirker, nemlig S. Laurentii, som have 2 Prester, S. Johannis 1 Prester, og S. Nicolai én Prest oh en Catechet. Kirkerne ere store og gamle Steenbygninger, tækkede med Blye. Landet er sterkt beboet, der tælles 1469 Huse, og 4585 Siæle over 12 Aar. Den østre Deel af Landet, som bestaaer af St. Nicolai Sogn og Kirke og noget af St. Johannis Sogn med Kirken, kaldes Østerlands-Føør, fordum Østerherred, og hører under Hertugdomet og Tønder-Amt. Samme er et af Amtets 7 Geest-Herreder, og har sin egen Landfoged som opbærer Skatterne og leverer dem til Amtstuen. Han er tillige Actuarius eller Secreterer ved deres Rettergange. Justien forvaltes af Raadmænd, som ere nogle af de beste Indvaanere, hvorfra der appelleres til de høiere Instancer. Til denne østre Deel hører 2/3 Deele af Marsken og 1/3 Deel af Seesten, samt 5 1/3 Byer og den Flek Wyk, mesten bygt paa Hollandsk Maade og bestaaende af 150 Huse eller mere, hvilken har god Skibsfart og en nye anlagt Havn, som Skibene kan ligge sikkre udi for vestlige Vinde. I denne velbebygte Flek boer alle Slags Handverksfolk, Husene og Folkene ere meget reenlige og nette, og alting indrettet efter Hollandsk Maneer. Den vestre Deel, som bestaaer af St. Laurentii Sogn med Kirken og det meste af St. Johannis Sogn, kaldes Vesterlands-Føør, fordum Vesterherred, (726) og hører under Riget og Riberhuus Amt. I Henseende til verdslig Jurisdiction har Vesterlands-Føør, tillige med Øen Amrom, sit eget Birk og sin Birkefoged, som om Tirsdagen holder Birke-Ting. Tilforn betientes Retten paa Vesterlands-Føør og Amrom af 12 Landmænd, men 1697 afskaffede Kong CHRISTIAN V denne Under-Ret, og i steden derfor satte en Birkedomer og en Birkeskriver, som med 8 Stokkemænd Retten skulde administrere. I det Geistlige staaer denne Deel med Amrom under Loeherreeds Provstie. For nærværende Tid er Landfogden i Østerlandet tillige Birkefoged over Vesterlandet og Amrom. Til denne vestre Deel hører 1/3 af Marsk og 2/3 af Seesten smat 10 2/3 Byer, nemlig af S. Johannis Sogn disse tre Byer Goting, Borgsum, Witsum oh 2/3 af Niblum Bye, og hele S. Laurentii Sogns Byer, Syderende, hvori Sognepresten og den Residerende Capellan boer, Oltsum, Klintum, Tuftum, Hedehusum, Utersum, og Dunsum. Paa Vesterlands-Føør ere nu 635 Huse og 2017 Personer over 12 Aar. Vesterlands-Føør og Amrom skal, tillige med Loeherred og Trøiborg, af Claus Limbek være solgt til Droning MARGRETE, som lagde det alt under Nørre-Jylland og Viborg Landsting, men pantsatte det til Riber-Biskopstool, hvorhos det forblev til Reformationen. 1668 var i de 7 Byer til S. Laurentii Sogn 189 Huse, derimod nu over 373 Huse; Denne sterke Tilvekt kommer deraf, at, omendskiønt Indbyggerne leve af Sefart, gifte de sig dog sielden andensteds, end her paa Landet og der bygge Huse. Amrom skal i gamle Dage have været Landfast med Føør til Amrom er nu en halv Miil over Vand, men naar Ebben er sterk, kan man gaae, og somme Tider med Heste og Vogn fare derover, som 1765 skede af Amtmanden i Tønder Geheimeraad von Holstein. Imellem (727) Føør og Amrom fiskes Østers, som er et Kronens Regale. Ved Borgsum Bye ligger en gammel Fæstning, kaldet Borg, omgivet med en høi Vold af 400 Fod i Omkreds, som i Kong VALDEMAR III Tid skal være opført af de Vagenmænd, men blev af Kongen beleiret og indtagen. Føør har ofte lidt Skade af Vandflod, nogle gange af Fiender, hvilke de dog selv engang have drevet fra sig. 1582 grasserede en stor Pest paa Føør, som borttog mange Mennesker. Hele Landet indeholder ved 9000 Demat Geest- og lige saa meget Marsk-Land. Geesten eller Agerlandet, som er den syndre halve Deel af Øen, hvori Byerne

ligge, er meget høi, tillige noget mager og blandet med Hede, og staaer ingen Fare for Oversvømmelse. Ikke desmindre ere her dog gode og frugtbare Korn-Marker, som aldrig hvile. Paa samme finder man, ligesom paa Sild, endeel Gravhøie fra hedenske Tider. Den nordre Deel ad Øen, som er Maersk eller nedrig Land, er meget frugtbar. Samme er mod Østen, Norden og Vesten forsynet med en Dige imod Havets Vold, og for Synden ved det høie Geestland noksom forsikret. Indbyggerne paa Føør leve meest af Skibsfart og Agerdyrkning. Her fabrikeres ogsaa en Mængde Strømper paa Landet. Avlingen drives af Qvindekjønet. Naar de om Vinteren age til Kirke, sidde Mændene bag i Vognen, og Qvinderne kjøre. Hele Landet har ingen Hopper eller Følle, men alene Vallaker, som de overføre fra det faste Land. Her ere saa Stude, men deres meste Opfræt af Fæe ere Køer, Kalve og Faar. De faa Svin, her ere, føres hid fra det faste Land. Gæs og Ænder er her endeel af, i sær paa Vesterlandet. Her falder god Fuglefangst, i sær af smaa Krik-Ænder og et Slags større Vild-Ænder, som de kalde Smenner, hvilke de fange deels i Netter, deels i nogle dertil indrettede Fugle-Koge, som de har lært paa de Hollandske Øer. Fiskeriet af Søen er nu ikkun maadelig, og drives alene af nogle fattige og gamle, som ikke kunne reise til Holland. Af ferske Vande (728) have nogle Giedder, Aal, og flere Sorter Fisk. Hvad de, foruden egne Produkter, behøve af Korn, Smør, Slagtefæe, eller andet, blive dem fra det faste Land tilført. Øen haver særdeles got Vand, som med Baade bliver meget ført til Mærskan ved det faste Land, hvor dem fattes got Vand. Det, som de har størst Mangel paa er Brændsel, hvortil de tildeels bruge tørred Koe-Møg, deels et Slags svogelagtig Tørv, kaldet Salt-Tørv, som de grave af Havets Bond, naar det er Ebbe, men deres meste Tørv bliver dennem til Skibs fra Nørre Jylland tilført. De have og lidet Lyng at slaae, og de paa Vesterlands-Føør kan grave sig nogle Hede-Tørv eller Flager. Deres beste Næring er Skibsfarten, thi uden den kunde Landet ikke føde tredje Parten af sine Beboere. Men siden de ere gode Skibsfolk, blive de fra andre Steder meget søgte, og fare til største delen fra Hamborg og Holland paa Hvalfisk-Fangsten under Grønland, saavelsom og paa Kopfardie-Skibe, saa at af Mandkjønet er om Sommeren saa hiemme, uden Børn, og gamle Folk, som ei længere kan tiene til Søes. Og da der aarligen gaaer over 13 til 1500 Søefolk af Føør og Amrom til Grønland, Holland, og paa andre lange Reiser, saa ere deraf mange Commandeurer, Capitainer, Styrmand og Matroser, som tiene derved gode Penge og blive formuende, og derfor ere fir for Udskrivning og ei tages til Kongens Tieneste uden i Nødsfald; thi bleve de hindrede fra denne aarlige Fart, vilde Landet lide et stort Tab. Naar Grønlands-Farerne komme tilbage, gaae de alle hiem igien. Føringerne have deres eget Sprog, som er gamel Frisisk, dog noget forandret og blandet med Dansk. Deres Klædedragt er og gamel Frisisk, dog klæde Mandfolkene sig mest som Hollandske Søefolk, men Qvindernes Dragt er ret besønderlig. Rige og Fattige klæde sig ens. Qvinderne bruge om Vinteren gjerne Peltze, ellers gaae di i hiemgiort uldet Tøig, nemlig (729) med en rød Kiortel, hvorpaa det midteste paa Ryggen og det nederste er sort, derunder en blaa som gaaer midt ned på Benene: Naar de har Sorg, følge Liig, eller gaar til Gudsbord, ere de blaa og hvide klædte: Saavel i Kirken som hiemme har de bare Hoveder med flettet Haar: I Wyk og paa Østerlandet gaae adskillige klædte som Friserne. Føringerne Klædedragt, saavel til daglig Brug, som til Stats, sees paa hosføiede tvende Tabeller.

Tab II.

List, List er ingen Øe for sig selv, men er alene en Strimmel og et Stykke af den nordre Ende af Øen Sild, og bestaaer alene af det der anlagte Kongelige Toldhuus, samt tvende Bøndergaarde og 5 Huse. Beboerne gaae til Kirke i Keytum paa Sild, som hører til Hertugdomet og Tønder Amt, endskiønt dette Stykke af Landet, som kaldes List, hører til Kronen og under Riberhuus Amt, men i Rettergangs Sager søger sin Ret ved Ballum-Birk i Loeherred. Havnen derved heder Kongens Havn, af Kong CHRISTIAN IV som løb derind med sin Flode, og Dybet, hvorigennem man løber derind af Vestersøen kaldes af List Lister-Dyb, hvilket i Historien er bleven saa navnkundigt af denne store Konges Søe-Bedrifter. Om Lister Toldsted, som af Kong CHRISTIAN V blev paa nye igien anlagt, see Forordning af 28 Februarii 1682.

Mannøe, Mannøe er en liden Øe, som ligger ved tre Fierdingveis fra det faste Land, uden for Hvidingherred, hvortil den hører, og er af Øerne i Vesterhavet den nærmeste ved Ribe. Dette Land er, ligesom ved en Canal, deelt i tvende smaa Øer, af hvilke den nordre eller gammel Mannøe eller den rette Mannøe den største, ved en halv Miil lang og en Fierdingvei bred, men er meget tør og sandig. Der er alene én Kirke paa Landet og én Bye, som udgjør Kirke-Sognet. (730) Mannøe sorterer i det Geistlige under Hvidingherreds Provstie og Riber-Biskopdom, men i det verdslige under Lystrup Birk og Haderslev Amt. Indbyggerne som ikke ere mange, have ikkun liden Agerdyrkning, oh nære sig mest af Fiskeriet paa Søen. Landet har forud været langt større baade til Land- og Hav-Siden, og man har en Tradition, at Mannøe i ældgamle Tider skal mod Synden grændset til Rømøe og mod Norden til Fanøe, og været saa got som Landfast med det faste Land, alene at nogle Revierer har løbet imellem. Man veed endnu at anvise og navngive Steder i Havet, hvor forud har staaet Kirker, Byer, og Skove. Men Vandfloderne og Havets Magt har tid efter andet borttaget store Stykker Land. 1396 skal begge Øer Mannøe og Fanøe først ret være afrevne fra hverandre, og enhver mistet meget Land. 1415 var Mannøe endnu to Miile lang og én Miil bred, og havde tre Kirker, hvoraf den ene laae ved gamle Mannøe, men ved Vandfloden 1416 leed Øen allerede noget Tab, og 1558 undergik sidstbemelte Kirke og Sogn. 1634 i den bekiendte store Vandflod blev Mannøe gandske sat under Vand, indtagen Sanddynerne. Fra hvilken Tid Landet har faaet den Skikkelse, det nu har, men Kirken blev 1639 sat i Stand igien ved andre Kirkers Hielp i Riberhuus Læn. I dette Seculo har Geheimeraad og Stiftamtmanden Gabel paa egen Bekostning ladet Kirken reparere. Om Droning DAGMAR meldes i de gamle Viser, at, da hun blev indført i Danmark, kom hun i Land ved Mannøe. Ellers er og i Egnen en Tradition, at Dronning TYRE DANEBOD, da hun kom fra Engeland til Dannemark, skal have lidt Skibbrud under Mannøe og kommet det i Land, hvorfore hun siden skal have skienket Indbyggerne nogle Enge, som kaldes Mannøe Høelade.

Rømøe. Rømøe, som i ældere Tider skrives Riim, Rimø, Rymø, og Remme, er den sidste af de Danske Øer i Vesterhavet, som staaer i (731) noget Sammenhæng med Nørre-Jylland, og ligger en Miil fra det faste Land, hvor den nærmeste og sædvanlige Overfart er fra Ballum. Rømøe ligger i Synder og Nør, imellem Mannøe for Norden og Øen Sild for Synden. Landet er af $1\frac{1}{2}$ Miils Længde og $\frac{3}{4}$ Miils Brede. Den vestre Side, som vender mod Havet, er Hede og Sanddyner. Den østre Side, som vender mod det faste Land, er alene beboet, og bliver dyrket efter Leilighed, thi Jorden er sandig og lidet frugtbar. Deres Avling, som mest bestyres af Qvindfolket, Er Rug, Byg, og lidet Engbond. Men Landet kunde ikke føde sine Indbyggerne, dersom de ikke havde Søefarten, fornemlig paa Grønland og Sælfangsten, som deres beste Næring. Pigernes Arbeid og Fortieneste bestaaer i at kniple. Communicanternes Tal er ved 700 hvoraf de fleste ere Qvindfolk, siden de Søefarende Mandfolk efterhaanden formindskes.

Kirken, som heder St. Clemens Kirke, ligger midt paa Landet til den østre Side, og har fra Begyndelsen været en liden lav og smal Kirke, men siden Menighederne Tid efter anden har formeret sig, har og Kirken faaet adskillige Udbygninger baade til Synder og Nor. Øen deeles i to Deelee, hvorefter Indbyggerne sortere under tvende verdslige Jurisdictioner, de paa Synder-Landet under Haderslev-Amt og Hvidingherreds Ting. I Geistlige Sager staaer Landet under Loeherreds Provstie og Riber-Biskopstift. Byernes Navne paa Nørlandet ere: Jyver, Toftum, Bolindmark, Nør-Tvismark, Tvismark, Kongsmark. Paa Synderlandet: Kirkebye, Tagholm, Østerhede, Vesterhede, Vraa, Østerbye, Mølbye, Synderbye, Vestergaarde, Havnen, hvorfra Overfarten er til Ballum, ere Gaardene deelte i halve og Fierdingsparts Gaarde. Paa (732) Landet ere tvende Veir-Møller. Rømøe skal i gamle Dage mod Østen haave været landfast med det faste Land og mod Norden med Mannøe, men har ved de ulyksalige Vandfloder efterhaanden paa alle Sider meistet store Strekninger. Saaledes skal 1248 paa den vestre Side et heelt Kirkesogn af Rømøe være undergaaet med hosliggende Skov.

Trolholm. Trolholm er en liden Øe eller omflødt Holm, liggende i den store Fil-Søe udi Vesterherred, som tilforn haver hørt til Hennegaard, men da denne Herregaards Gods efter Borgemester Krag's Død stykkeviis blev solgt, blev og denne Øe solgt fra Gaarden, og paa Auctionen købt af Amtsforvalter Bondesen, som Eier af Søevig, til hvilken Gaard den da blev lagt og endnu ligger. Dog blev den solgt med Vilkor, at Hennegaards Eiere af Øen aarlig skal have 80 Læs Ildebrand.

